

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Національний аерокосмічний університет ім. М.Є. Жуковського
«Харківський авіаційний інститут»

Гуманітарно-правовий факультет

Кафедра психології

Кваліфікаційна робота

(тип кваліфікаційної роботи)

Магістр

(освітній ступінь)

на тему «Особливості взаємозв'язку контролю поведінки з уявленнями
про свободу і відповідальність у підлітковому віці»

ХАІ.704. 7-96п1.21О.053.83-9/20-7 КР

Виконала: здобувачка б курсу групи № 7-96п1

Галузь знань 05 «Соціальні та поведінкові науки»
(код та найменування)

Спеціальність 053 «Психологія»
(код та найменування)

Освітня програма «Психологія»
(найменування)

Большакова А.О.

(прізвище та ініціали здобувача)

Керівник: Фаворова К. М.

(прізвище та ініціали)

Рецензент: Большакова А.М.

(прізвище та ініціали)

РЕФЕРАТ

Дипломна робота: 87 с., 23 табл., 13 рис., 3 дод., 35 джерел.

Ключові слова: підлітки, підлітковий вік, відповідальність, контроль поведінки, самооцінка свободи, формування відповідальності у підлітковому віці, уявлення про свободу підліткового віку.

Об'єкт дослідження – уявлення про свободу та відповідальність у картині світу підлітка, самооцінка свободи та відповідальності та контроль поведінки.

Предмет дослідження – зв'язок уявлень про свободу та відповідальність із самооцінкою рівня свободи та відповідальності та особливостями контролю поведінки у підлітків.

Мета дослідження – вивчити зв'язок уявлень про свободу та відповідальність за контроль поведінки у підлітковому віці.

Методи дослідження:

1. Теоретичний аналіз наукової літератури;
2. Опитувальник «Стиль саморегуляції поведінки» В. І. Моросанової;
3. Методика "Шкала контролю за дією" Ю. Куля;
4. Опитувальник ЕМІН Д. В. Люсіна;
5. Математично-статистична обробка даних з використанням описових статистик, частотного аналізу, порівняльного аналізу за непараметричним критерієм U Манна-Уїтні та параметричним критерієм t-Стюдента, кореляційного аналізу r-Спірмен та Тау-Кенделла.

Висновки: У результаті дослідження було підтверджено що ступінь сформованості показників контролю поведінки має мікро-вікові особливості. Показано, що здатність розпізнавати, розуміти емоційні переживання інших значно вище у старшому підлітковому віці. Виявлено, що найвищі показники контролю поведінки пов'язані з високою самооцінкою відповідальності.

Самооцінка свободи немає взаємозв'язків із показниками контролю поведінки.

РЕФЕРАТ

Дипломная работа: 87 с., 23 табл., 13 рис., 3 прил., 35 источников.

Ключевые слова: подростки, подростковый возраст, ответственность, контроль поведения, самооценка свободы, формирование ответственности в подростковом возрасте, представление о свободе подросткового возраста.

Объект исследования - представление о свободе и ответственности в картине мира подростка, самооценка свободы и ответственности и контроль поведения.

Предмет исследования - связь понятий свободы и ответственности с самооценкой уровня свободы и ответственности и особенностями контроля поведения у подростков.

Цель исследования - изучить взаимосвязь между понятиями свободы и ответственности за контроль поведения в подростковом возрасте.

Методы исследования:

1. Теоретический анализ научной литературы;
2. Анкета «Стиль саморегуляции поведения» В.И. Моросанова;
3. Методика «Шкала контроля над действием» Ю.А. Куля;
4. Анкета ЭМИН Д.В. Лусина;
5. Математико-статистическая обработка данных с использованием описательных статистик, частотного анализа, сравнительного анализа по непараметрическому критерию U Манна-Уитни и параметрическому критерию t-Стюдента, корреляционного анализа r-Спирмен и Тау-Кенделла.

Выводы: В результате исследования было подтверждено, что степень сформированности показателей контроля поведения имеет микро-возрастные особенности. Показано, что способность распознавать, понимать эмоциональные переживания других людей значительно выше в старшем подростковом возрасте. Выявлено, что самые высокие показатели контроля поведения связаны с высокой самооценкой ответственности. Самооценка свободы не имеет взаимосвязей с показателями контроля поведения.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ РОЗУМІННЯ ФЕНОМЕНІВ СВОБОДИ ТА ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У ЗВ'ЯЗКУ З КОНТРОЛЕМ ПОВЕДІНКИ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ.....	6
1.1 Проблема свободи та відповідальності у вітчизняній та зарубіжній психології.....	6
1.2 Прояв свободи та відповідальності у підлітковому віці.....	15
1.3 Особливості контролю поведінки у підлітковому віці.....	20
РОЗДІЛ 2. ПРОЦЕДУРА ТА МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	26
2.1 Характеристика вибірки.....	26
2.2 Характеристика методів дослідження.....	26
РОЗДІЛ 3. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ЇХ ІНТЕРПРЕТАЦІЯ....	32
3.1 Загальний опис результатів.....	32
3.2 Результати дослідження.....	77
ВИСНОВКИ.....	81
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	84
ДОДАТКИ.....	87

ВСТУП

Актуальність дослідження – вивчення феноменів свободи, відповідальності та контролю поведінки у підлітковому віці є актуальним у зв'язку з потребою в автономії, що виникає в даний період, яка реалізується у всіх сферах діяльності підлітка.

У різних психологічних підходах вивчається специфіка контролю поведінки та саморегуляції у підлітковому віці у зв'язку з агресивною, злочинною, соціально-дезадаптивною поведінкою. Проблема свободи у підлітковому віці досліджується у тих реєстрації поведінкових проявів, притаманних почуття дорослості, суверенності і автономії. Дослідження відповідальності ведуться шляхом вивчення локусу контролю та соціальної відповідальності.

Новизна пропонованого нами підходу до вивчення цієї проблеми полягає у системному розгляді описаних вище категорій. Ця позиція обґрунтована тим, що: по-перше, це дозволить визначити те коло життєвих завдань, вирішення яких підліток бере на себе (свобода), і зрозуміти, чи пов'язане у нього прагнення свободи з усвідомленням особистої відповідальності за свою поведінку; по-друге, такий підхід до проблеми уможливить виявлення того, наскільки уявлення підлітка опосередковують його поведінку, а саме специфіку саморегуляції в єдності інтелекту, афекту та волі; по-третє, розглянути конфлікт автономія-залежність як проблему співвіднесення прагнень підлітків з його можливостями та індивідуальними ресурсами.

Об'єкт дослідження – уявлення про свободу та відповідальність у картині світу підлітка, самооцінка свободи та відповідальності та контроль поведінки.

Предмет дослідження – зв'язок уявлень про свободу та відповідальність із самооцінкою рівня свободи та відповідальності та особливостями контролю поведінки у підлітків.

Мета дослідження – вивчити зв'язок уявлень про свободу та відповідальність за контроль поведінки у підлітковому віці.

Відповідно до даної мети були поставлені наступні завдання:

1. Вивчити уявлення підлітків про свободу та відповідальність;
2. Вивчити самооцінку рівня реальної та ідеальної свободи та відповідальності
3. Вивчити когнітивний, емоційний та вольовий компоненти контролю поведінки;
4. Вивчити уявлення про свободу та відповідальність та показники контролю поведінки у групах з різним співвідношенням рівнів свободи та відповідальності
5. Виявити взаємозв'язки самооцінки рівня свободи та відповідальності з показниками контролю поведінки.
6. Проаналізувати вікові особливості уявлень про свободу та відповідальність та показників контролю поведінки.

Методи дослідження:

1. Теоретичний аналіз наукової літератури;
2. Опитувальник «Стиль саморегуляції поведінки» В. І. Моросанової;
3. Методика "Шкала контролю за дією" Ю. Куля;
4. Опитувальник ЕМІН Д. В. Люсіна;
5. Математично-статистична обробка даних з використанням описових статистик, частотного аналізу, порівняльного аналізу за непараметричним критерієм U Манна-Уїтні та параметричним критерієм t-Стюдента, кореляційного аналізу r-Спірмен та Тау-Кенделла.

Гіпотези:

Високі показники контролю поведінки пов'язані з високою самооцінкою свободи та відповідальності.

Ступінь сформованості показників контролю поведінки має мікрорівні особливості.

Дослідження проводилося в Гімназії «Очаг», взяли участь учні 7-10 класів 113 осіб. Аналіз самооцінок рівня свободи та відповідальності, їх зв'язку з контролем поведінки та уявленнями проводився на вибірці з 78 осіб

.

.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ РОЗУМІННЯ ФЕНОМЕНІВ СВОБОДИ ТА ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У ЗВ'ЯЗКУ З КОНТРОЛЕМ ПОВЕДІНКИ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

1.1 Проблема свободи та відповідальності у вітчизняній та зарубіжній психології

Що таке «свобода» та «відповідальність»? Вживаючи ці слова у повсякденному житті, люди легко вловлюють із значення з контексту і вкладають у них свої особистісні смисли. Проте за спроби дати наукові визначення свободі та відповідальності виникають чималі труднощі. По-перше, проблеми феноменів свободи і відповідальності є предметом уваги різних наук, таких як: філософія, право, етика, соціологія, психологія та ін. науки: уявлення про «свободу» та «відповідальність» охоплюють та описують різні сторони життєдіяльності суб'єкта. Тому для науки важливо окреслити обсяг поняття, його зміст та структуру, а також коло пов'язаних з ним понять, у єдності з якими воно утворює семантичну систему.

У психологічній літературі існує безліч підходів та напрямів, у межах яких розглядався феномен свободи: психоаналітичний напрямок; біхевіоризм, гуманістична психологія; екзистенційна психологія, диспозиційний напрямок; соціально-когнітивний напрямок; когнітивна психологія. [5]

Така різноманітність поглядів на проблему свободи пов'язана з тим, що в основі будь-якої теорії особистості лежать аксіоматичні уявлення про природу людини. Л. Х'єлл і Д. Зіглер зводять усі положення про природу людини в існуючих теоріях особистості до 9-ти полярних шкал, однією з яких є шкала «детермінізм – свобода», де питання про природу людини ставиться таким чином: «У якій мірі бере участь суб'єктивно пережите почуття свободи у прийнятті рішень конкретними людьми?». [18]

Завданням цього розділу не є розгляд або навіть вирішення багатовікової суперечки про детермінованість людини середовищем або

спадковістю, про те, чи є насправді свобода вибору і свобода волі. Тут розглядатиметься свобода та відповідальність у тому сенсі, в якому вона переживається кожним індивідом, і причини, і фактори, що викликають переживання свободи чи несвободи. Для цього вдамося до визначення емпіричної (суб'єктивної) свободи, яке дала Н.В. Гришина, свобода – це «почуття особистої влади, здатності робити вибір та керувати собою». [20]

У психології прийнято виділяти два види свободи: "свобода від" або зовнішня свобода і "свобода для" або внутрішня свобода. Розглянемо кожен із видів докладніше.

"Свобода від" є свобода розширення меж можливостей щодо зовнішнього контролю. У реалізації «свободи від» людина визначає свої межі та межі інших. Свобода від інших – це свобода від запропонованих соціальних ролей та суспільних очікувань, від будь-яких форм примусів та обмежень, що набуває різних конкретних форм у повсякденному житті. Однак, як зазначає Є. І. Кузьміна, «свобода від» може виявлятися і у вигляді прагнення бути вільним від якоїсь частини «Я», від свого минулого, сьогодення, майбутнього, тобто свободи від себе. Ту ж думку можна зустріти у К. Ясперса, який описує патологічний стан клієнта, викликане нав'язливим психічним змістом, що супроводжується нездатністю від нього звільнитися. [3]

Прагнення реалізації «свободи» може бути викликано низкою конфліктів. Свобода від інших може виступати як прагнення позбутися протиріч між:

- 1) особистими мотивами та соціальними очікуваннями;
- 2) особистими мотивами та соціальними вимогами, та обмеженнями.

Свобода від себе набуває форм конфлікту між:

- 1) двома мотивами одного порядку (хочу і хочу);
- 2) двома мотивами (хочу і винен);
- 3) між бажаннями та можливостями.

Важливий внесок у розуміння зовнішньої волі чи волі «від» зробив Дж.

Брем, розробивши концепцію «Реактивного опору». Реактивний опір – це мотиваційний стан, що виникає у разі обмеження особистої свободи та можливості самостійно контролювати свою поведінку. Важливим розуміння цього феномена і те, що реактивне опір залежить від готівкових потреб і цілей людини. Будь-яка заборона викликає потребу зберегти власну свободу, і сприймається як виклик, оскільки позбавляє людину в теперішньому чи очікуваному майбутньому можливості робити вибір. Отже, свобода сприймається як внутрішнє відчуття безлічі можливостей, які можна реалізовані у реальному поведінці, емоціях і відношенні. [19]

Механізми вирішення протиріч:

- 1) ідентифікація, підпорядкування - втеча від свободи;
- 2) усвідомлення та прийняття;
- 3) рефлексія на межі повноважень у рамках данностей (роль моделі психічного у контролі поведінки).

Механізм ідентифікації сприяє прийняттю і правил тієї соціальної групи, з якою індивід себе ототожнює. В ідентифікації дозволяється конфлікт між примусом та обмеженням за допомогою інтроецювання норм та правил цієї групи як своїх власних. Однак на основі ідентифікації може здійснюватися самоконтроль та саморегуляція поведінки, що не є суть самодетермінації, оскільки, як вказує Д. А. Леонтьєв, суб'єкт не виступає автором своєї поведінки повною мірою. [8]

Свобода для – це позитивна свобода, що виявляється у творчому пориві реалізації себе: своїх прагнень, цінностей, ідеалів. Незважаючи на це, цей вид свободи доступний далеко не кожному. А. Ленглі пише: «Свобода тільки тоді сприймається як благо, коли людина знає, чого вона хоче і що вона робитиме, ставши вільною». [31]

Усвідомлення «свободи для» ставить перед особистістю безліч питань: «Хто я?», «Чого я хочу?», «Що я можу зробити для цього?», тому свобода безпосередньо зачіпає питання самовизначення. Крім того, внутрішня свобода позбавлена зовнішнього контролю, тому від соціального

регулювання поведінки ми переходимо до питань внутрішнього регулювання або краще сказати до питань самодетермінації особистості як здатності людини до управління своєю поведінкою, до цілеспрямованого вибору.

Найбільш повне розкриття феномен "позитивної свободи" (внутрішньої свободи або "свободи для") отримав у рамках гуманістичної та екзистенційної психології. [2]

Для вчених даних напрямів вихідним припущенням і те, що людина від народження вільний, тобто він приречений на волю і тільки він має право вибрати бути йому вільним (у позитивному сенсі) або відмовитися від неї.

Один із засновників гуманістичного підходу в психології, А. Маслоу, підкреслював, що людині властива потреба в самоактуалізації, у вільному втіленні свого потенціалу. Найбільш сприятливим варіантом розвитку людини є збіг її бажань - "Я хочу" та необхідності - "Я винен". К. Роджерс, у свою чергу, вважає, що "повноцінно функціонуючі люди", які прагнуть самореалізації, а отже, вільні, беруть активну участь у вдосконаленні своєї Я-концепції за рахунок механізмів саморегуляції в процесі взаємодії з навколишнім середовищем, перетворюючи її і себе. Людина, у розумінні психологів-гуманістів, це активна, яка усвідомлює себе та свої потреби особистість, яка здійснює вибір, у процесі якого змінюється, тобто творить себе, сенс свого життя. Вільна особистість керується внутрішнім контролем і бере відповідальність за кожен свій вибір, а отже, і за свою долю в цілому. Свобода, у цьому психологічному підході, є усвідомлення того, що «я можу жити сам, тут і тепер, відповідно до мого власного вибору». Вільна людина діє довільно та відповідально, керуючись спонтанним вибором та волею у детермінованому світі. [13]

Відповідно до В. Франкла, людина залежить від зовнішніх і внутрішніх обставин, а саме від потягів, спадковості та середовища, які детермінують його поведінку. Однак свобода людини проявляється в її здатності зайняти певну позицію по відношенню до цих данностей, тобто зовнішні та внутрішні обставини впливають на нас не безпосередньо, а переломлюються

нашим ставленням до них. Ставлення людини у свою чергу визначається цінностями та смислами, які вона вкладає у своє буття. [27]

Р. Мей ключову роль у досягненні свободи людиною відводив самосвідомості. Саме самосвідомість опосередковує ланцюжок стимулу та реакції, визначаючи тим самим, яка саме реакція піде за стимулом. Свобода нерозривно пов'язана з долею людини, тобто з тими даними та обмеженнями, в рамках яких існує людина. Справжня свобода людини полягає у відчутті свободи вибирати свій спосіб життя, приймати ситуацію тією мірою, якою вона неминуча, і змінювати щось тією мірою, якою це можливо. [7]

Особливий інтерес для розгляду проблеми свободи представляє теорія самодетермінації Е. Десі та Р. Райна. Самодетермінація - є відчуття свободи по відношенню як до сил зовнішнього оточення, так і до сил всередині особистості. Автори простежують розвиток особистісної автономії від реактивності до інтегрованих цінностей. Бути автономним означає бути самоініційованим та саморегульованим. Однак не всі люди можуть стати автономними. Е. Десі та Р. Райан на основі механізмів регуляції поведінки, виділяють три особистісні орієнтації: 1) автономна, коли поведінка будується на основі усвідомлення своїх бажань та почуттів; 2) підконтрольна орієнтація, коли джерелом поведінки є зовнішні вимоги; 3) безособова орієнтація, коли людина не пов'язує власну поведінку із результатом. Однак, в останніх роботах, автори вказують, що автономія це не лише одна із стійких особистісних характеристик, це результат нормального розвитку, при якому відбувається перехід від зовнішньої мотивації до внутрішньої за допомогою механізмів інтроекції, ідентифікації та інтеграції. У цьому надання людині більше свободи посилює її саморегуляцію, опору внутрішню мотивацію. [11,13]

У. Тейджсон визначає свободу як переживання самодетермінації, пов'язане із самоусвідомленням. Він виділяє три компоненти свободи: 1) когнітивний, який розуміється як рівень когнітивного розвитку; 2) обсяг зовнішніх обмежень; 3) обсяг внутрішніх обмежень, тобто тих обмежень, які

усвідомлюються людиною, але детермінують його поведінка. Тому головною умовою для набуття свободи людиною є усвідомлення внутрішніх детермінант та обмежень власної поведінки. [6]

Дж. Річлак показує, що вільний суб'єкт той, який діє з урахуванням сформованих цілей з власних бажань. Дж. Річлак також приділяє велике значення процесу усвідомлення у досягненні свободи. [22]

Почуття свободи безпосередньо пов'язане з вирішенням конфліктів «свободи від» та усвідомленням своїх бажань та цілей, які визначають реалізацію «свободи для».

Багатьма філософами та психологами свобода розумілася як здатність людини здійснювати вибір. Для емпіричного розуміння свободи, наведеного на початку глави, це розуміння свободи відіграє ключову роль. Таке уявлення про свободу зближує два види свободи: з одного боку, здійснюючи вибір, людина дозволяє протиріччя, реалізуючи «свободу від», але, з іншого боку, вибір реалізується й у постановці мети, засобах її досягнення. У такому вигляді феномен свободи нерозривно пов'язаний із проблемою відповідальності. Спільним всім теорій свободи і те, що свобода є можливість контролювати власне поведінка з власних мотивів, цілей, бажань. У цьому реалізація власної програми поведінки відбувається разом із усвідомленням необхідності, даності чи детермінованості. [9]

Таким чином, «свобода від» і «свобода для» – це не два способи реалізації, а два рівні, два етапи розвитку особистісної свободи. Система індивідуальності спрямована на збереження своєї автономії та меж її можливостей, для цього здійснюються спроби «проб і помилок», встановлення кордонів, а тільки потім в рамках встановлених обмежень, детермінованих соціальним середовищем та біологічною даністю, людина реалізує свою свободу для, тобто змінюється і розвивається.

У сучасній психології існує безліч напрямів та підходів до вивчення феномена відповідальності. Відповідальність розглядається як категорія моралі та моральної свідомості особистості, як системна якість особистості,

досліджується співвідношення соціальної та особистої відповідальності, вивчається становлення та виховання відповідальності на різних стадіях життєвого шляху.

Відповідно до думки багатьох авторів, відповідальність як суб'єктна якість має безпосередній зв'язок з особистістю людини та її життєдіяльністю. Так, К. Муздибаєв зазначає: «Чим більший ступінь самовизначення особистості, тим більший і ступінь її відповідальності», К.А. Абульханова зауважила, що відповідальність - це «...самостійне, добровільне здійснення необхідності в межах і формах, що визначаються самим суб'єктом», Л.І. Дементій та Н.В. Лейфрід пишуть про те, що «відповідальність – це суб'єктна якість, яка значною мірою визначає особливості уявлень про успіх, а, отже, і вироблення стратегій поведінки у ситуаціях досягнення». [3]

У вітчизняній психології відповідальність часто співвідносять з волею як однієї з вищих психічних функцій або з такою якістю, як старанність. Наприклад, В.П. Прядеїн вважає, що старанність виступає нижчою ланкою ієрархії відповідальності. У зарубіжній психології існує близька до цього уявлення, коли відповідальність співвідносять із зобов'язаннями індивіда. Вчені Л.І. Дементій та М. Маршалл вважають, що для реалізації відповідальної поведінки важлива мотивація, як його рушійна сила. Так, від виду мотивації залежить те, наскільки якісно людина реалізує відповідальну поведінку. В.П. Прядеїн вважає, що старанність спрямовується зовнішньою мотивацією, а відповідальність - внутрішньою. При цьому без старанності, як більш ранньої та нижчої форми відповідальної поведінки, неможлива поява власне відповідальності. Отже, формування відповідальності проходить процес інтеріоризації: спочатку діяльність виконується з допомогою зовнішнього контролю, тобто у зовнішньому плані, та був дитина вчитися самостійно регулювати своєї діяльності – відповідальність реалізується у внутрішньому плані. [19,17,27]

В.П. Прядеїн виділяє чотири стилі старанності: відповідальний, виконавчий, вольовий, ситуативний. Відповідальний стиль включає такі

параметри як самостійність, завершення розпочатого, що не потребує зовнішнього контролю. Виконавчий стиль характеризується орієнтацією виконання зовнішніх вимог, тобто відсутністю ініціативи. Вольовий стиль визначає поведінку людини в суб'єктивно важких ситуаціях, незважаючи на які вона долає зовнішні та внутрішні перепони і досягає своєї мети. Ситуативний стиль проявляється у виконанні діяльності залежно від настрою та інших внутрішніх та зовнішніх факторів. [8]

В.П. Прядеїн був далеко не першим із дослідників, хто вказав на онтогенез розвитку відповідальності від «інтер-» до «інтра-».

У середині 80-х років ХХ століття фінський дослідник К. Хелкама продовжив вивчення концепції розвитку моральної свідомості, яку розпочав Л. Колберг. Оцінюючи справедливості та відповідальності автор виходив з гіпотези у тому, що з кожної особистості розвиток оцінки відповідальності проходить 5 стадій, описаних Л. Колбергом. Аналіз результатів дослідження показав, що у двох перших стадіях: мораль покарань і підкорень та інструментального обміну – немає ніяких взаємовідносин між свободою і відповідальністю у тому сенсі, що зростає свобода не тягне у себе зростання відповідальності. При 3-й стадії (мораль добрих міжособистісних відносин) основний критерій атрибуції відповідальності – це мотиви і свобода дійової особи, але на цій стадії ще немає послідовних відносин між боргом та відповідальністю. Коли людина проходить 4-ту стадію (мораль совісті та соціальної системи), зростає кореляція між боргом та відповідальністю у тому сенсі, що відповідальність характеризується певним ставленням до боргу. У визначенні відповідальності можна знайти зростаючу «децентрацію», цих вищих стадіях щодо критерію відповідальності найбільше підходять закон і совість. [8,9]

У підходах, що розглядають відповідальність у рамках моральної свідомості, підкреслюється її ключова роль саморегуляції поведінки. Але відповідальність не вичерпується своєю регуляторною функцією. «Відповідальність – це і переживання суб'єкта, та його моральне почуття,

усвідомлена поведінка та вольовий акт». Дослідники зазначають, що відповідальність як почуття виступає найвищим рівнем розвитку відповідальності, оскільки дозволяє людині усвідомлювати необхідність при реалізації своїх бажань та потреб.

Таким чином, розвиток відповідальності має стадіальний характер, що характеризується переходом зовнішнього контролю у внутрішній план. Виконавчість змінюється відповідальністю, моральна свідомість проходить етапи від підкорення вимогам зі страху покарання до почуття обов'язку, свобода мислиться у межах потреби.

1.2 Прояв свободи та відповідальності у підлітковому віці

Найважливішим завданням підліткового віку є формування особистісного самовизначення. Особистісне самовизначення – це визначення людиною свого місця у суспільних відносинах, у житті в цілому. Відбувається вибір ціннісних орієнтацій, набуття самототожності та адекватної позиції у суспільстві. Розвиток самопізнання та Я-концепції підлітка є основою самовизначення особистості. Важливою умовою психологічної готовності до самовизначення стає розвиток у підлітковому віці таких важливих характеристик самоконтролю та саморегуляції як цілепокладання, планування своєї діяльності, на основі чого формується здатність до побудови життєвих планів, формування волі як значущої здатності для їх реалізації в об'єктивно та суб'єктивно важких умовах. Результатом процесу самовизначення виступає особистісний рівень розвитку, який обумовлений внутрішньою свободою людини, що діє відповідно до своїх цілей, переконань, ідеалів. Людина стає автором свого життя. [33]

Для вирішення завдання особистісного самовизначення, яке є, як зазначалося вище, що веде в юнацькому віці, необхідно вирішити задачу автономії у підлітковому віці. Прагнення до автономії та незалежності від батьків як здатності самостійно приймати рішення та діяти виходячи з власних інтересів, на основі власного вибору та нести за цей вибір відповідальність, постає як головна умова особистісного самовизначення та як його результат. Як умова автономія дозволяє підлітку позбутися зовнішнього контролю та визначити межі власного Я та зміст Я-концепції, а як результат – здійснювати можливість реалізації «Я» за допомогою власних зусиль відповідно до своїх мотивів та потреб.

У психоаналітичному підході, зокрема у теорії об'єктних відносин, автономія сприймається як здатність особистості самостійно приймати рішення і брати він відповідальність, залишаючись у своїй у значних відносинах. Необхідною умовою для розвитку автономії та відповідальності

виступає прагнення підлітків позбутися батьківського контролю. У підлітковому віці трансформується Понад-Я: оскільки лібідозна енергія перенаправляється з батьків на однолітків, відбувається перехід від зовнішнього контролю до внутрішнього.

Автономію підлітків можна розглядати і в контексті концепції самодетермінації Е. Десі та Р. Райана. Самодетермінація включає такі компоненти як саморегуляція, управління власною поведінкою, уявлення про внутрішній контроль. Д.А. Леонтьєв вказує на те, що у підлітків відбувається зміщення центру регуляції ззовні всередину, що забезпечує формування механізмів самодетермінації, а важливими вимірами цих механізмів є свобода і відповідальність. У процесі онтогенезу людина переходить від повної залежності безпорадної дитини до здатності до самостійного та автономного існування. На етапі підліткового віку автономія реалізується у межах встановлених батьками кордонів. [26]

У вітчизняній психології автономія сприймається як одне із критеріїв досягнення особистісної зрілості як наслідок, особистісної свободи. Так, С. Л. Рубінштейн під автономією розуміє незалежність особистості, волю, свідому вмотивованість та обґрунтованість поведінки. Д. Б. Ельконін показує, що у підлітковому віці формується почуття дорослості, як особлива форма соціальної самосвідомості. Підліток прагнути бути дорослим, виявляючи свою самостійність. Однак без сформованої системи внутрішнього регулювання діяльності неможливо досягти особистісної автономії. Саме оволодіння своєю поведінкою здатне забезпечити постановку та реалізацію цілей як головних проявів автономії. [34]

Незважаючи на прагнення підлітка до незалежності та самостійності, яке реалізується шляхом збільшення дистанції від батьків, звільнення від їх контролю та опіки, у нього виникає протистоїть тенденція – потреба у захисті та безпеці. Цей конфлікт можна описати в термінах свободи і відповідальності: разом з прагненням до свободи від і контролю власної поведінки, у підлітка ще не сформована внутрішня відповідальність за

поведінку, яку він чинить, тому разом з бажанням здійснювати самостійні вибори і рішення, підліток прагнути зберегти почуття захищеності. Цей конфлікт вирішується у тому випадку, якщо дитячо-батьківські відносини будуються на співробітництві та кооперації.

Проте, у дослідженнях Ю. Сметана було виявлено, що батьки та підлітки не збігаються за своїми уявленнями у тому, у яких сферах життєдіяльності підлітки мають право самостійно приймати рішення, здійснювати вибір. Батьки вважаю, що вибір друзів, шкільна успішність, дозвілля та час повернення додому – це ті сфери, за які батьки несуть відповідальність, тому саме вони повинні приймати рішення. Така розбіжність у позиціях призводить до того, що між підлітком та дорослим збільшується дистанція та «визріває» ціннісний конфлікт. Цей конфлікт проявляється у прагненні підлітків відстояти свої погляди та цінності, протиставляючи їх нормам та вимогам дорослих. Для цього підліток починає викривати дорослих у тому, що вони самі не дотримуються норм та правил, які декларують. Подібною поведінкою підлітки прагнуть перевірити наскільки вимоги до них відповідають вимогам, які вони можуть пред'являти до дорослих. [12]

У структурі особистісної автономії виділяють 4 компоненти: когнітивний, емоційний, ціннісний та поведінковий. [6]

Когнітивний компонент автономії передбачає самостійність у мисленні, виборі стратегій та способів вирішення завдань. Пізнавальна автономія характеризується незалежністю мислення від зовнішнього контролю та оцінювання. Зв'язок когнітивної автономії з внутрішнім локусом контролю виявляється у почутті впевненості у тому, що людина сама керує своїм життям, контролює її. У підлітковому віці зростання когнітивної автономії проявляється в тому, що образ «ідеального, всезнаючого батька» розвіюється і на зміну приходить розуміння того, що батьки мають свої слабкі та сильні сторони, мають недоліки. Новий образ батьків дозволяє переглянути стосунки із нею: сліпе підпорядкування змінюється вимогою

рівноправності.

Емоційний компонент характеризується здатністю ідентифікувати свої та чужі емоції, визначати причини, що їх викликали, вміння диференціювати свої емоції та почуття, вільно переживати та виражати їх, незалежно від емоцій інших людей. Становлення емоційної автономії відбувається на основі здатності підрослу контролювати, захищати та розвивати свій психологічний простір, тобто на основі емоційної суверенності. У підлітковому віці розвиток емоційної автономії також пов'язаний із переглядом дитячо-батьківських відносин та зміною образу батьків.

Ціннісний компонент визначається становленням ціннісного світогляду на основі особистісного вибору та на пряму пов'язаний з процесами самопізнання, рефлексії та розвиненості критичного мислення. Формування світогляду, саме цінностей, принципів і переконань, може здійснюватися шляхом найменшого опору, коли підліток привласнює цінності батьків як авторитетних осіб, чи некритично приймає цінності групи однолітків, такий механізм формування світогляду призводить до того, що підліток, по-перше, позбавляє себе від відповідальності за свій вибір (завжди можна послатися на авторитет батьків чи групи), а, по-друге, рівень ціннісної автономії виявляється досить низьким, оскільки підлітку складно аргументувати власну позицію, позбавлену процесів обмірковування та усвідомленого вибору. [11]

Поведінковий компонент особистісної автономії передбачає самостійність управління власною поведінкою у реальній практичній діяльності незалежно від зовнішнього контролю. Обмеження батьківської влади та перегляд дитячо-батьківських відносин призводить до того, що підліток наполегливо домагається права приймати самостійні рішення щодо вибору друзів, хобі, проведення дозвілля та ін. Зі зростанням поведінкової автономії підлітка назріває необхідність перегляду вимог, правил та стилю батьківського виховання.

Нечутливість батьків до запиту підлітка на власну автономію може спричинити негативізм, протестну реакцію, яку можна описати як

некритичне прийняття цінностей батьків зі знаком «мінус», коли підліток виявляє реактивний опір на заборону чи обмеження без рефлексії на власну поведінку та поведінку батьків. У цьому вся протесті реалізується потреба у відстоюванні власної свободи взагалі, а чи не конкретного права вчинення того вчинку, реалізація якого було обмежено чи заборонено. [29]

Вирішення завдання автономії, становлення самостійності не руйнує значних відносин підлітка з батьками. Свобода підлітка – це свобода у взаєминах із батьками, можливість почуватися незалежним перебуваючи в емоційно близьких стосунках із дорослим. Роль дорослого у формуванні особистісної автономії полягає в тому, що він являє собою ідеальну форму – через автономію та самостійність значущих дорослих підліток формує у свідомості образ дорослості, який у дитячо-батьківських відносинах приймається та засвоюється адекватні форми почуття дорослості формуються в тому випадку, коли батьки заохочують самостійність підлітка, допомагають усвідомити свої можливості, спонукають до розуміння своїх сильних і слабких сторін, підтримують у разі невдач, пояснюють їх причини та сприяють досягненню успіху. Саме така стратегія поведінки батьків дозволяє підлітку перейти від зовнішнього до внутрішнього контролю поведінки на основі адекватного уявлення про свої можливості, усвідомлення мотивів своєї поведінки. А однолітки створюють простір для спроб і помилок у полі присвоєння нових моделей поведінки в межах варіативного діапазону руху залежно від автономії. [35]

1.3 Особливості контролю поведінки у підлітковому віці

Підлітковий вік є надзвичайно складним та суперечливим етапом онтогенезу. У психологічній літературі його позначають як конфліктний, критичний. Психологічною особливістю цього віку, що виділяє його на тлі інших періодів вікового розвитку, є формування та реорганізація ідентичності особистості. Це складний період, що включає процеси ідентифікації, тобто пошуку відповіді питанням «хто я?», сепарація, і зрештою самоствердження себе у світі. [25]

Відбуваються зміни в соціальній позиції підлітка та набуття нових соціальних ролей, що призводить до розбудови соціальної поведінки, соціальної активності. Ставлення до нового статусу підлітка з боку дорослих змінюється дуже повільно, що призводить до конфлікту та труднощів у соціально-психологічному плані.

У цей час розвивається логічне мислення, здатність до пошуку нових неординарних рішень. Старший підлітковий вік найбільш чутливий у розвиток вольових якостей, довільної активності. У цей період відбувається реорганізація системи саморегуляції, за рахунок чого підлітки стають більш імпульсивними та емоційними. На основі потреби в автономії зовнішнє регулювання змінюється власним регулюванням поведінки.

Особливий інтерес представляє вивчення можливостей підлітка з організації своєї поведінки у період, що він дозволяє протиріччя між зовнішніми умовами, вимогами і власними ресурсами, мотивами і інтересами.

Основою саморегуляції поведінки є виділений у системно-суб'єктному підході конструкт «контроль поведінки». Є.А. Сергієнко дає таке визначення: «Контроль поведінки – це як психологічний рівень регуляції, реалізує індивідуальні ресурси психічної організації людини, який би співвідношення внутрішніх можливостей та зовнішніх цілей. Контроль поведінки є основою самоконтролю». [29]

Контроль поведінки розглядається як єдина система, що включає три підсистеми регуляції (когнітивний контроль, емоційне регулювання, вольовий контроль), які засновані на ресурсах індивідуальності та інтегруються, створюючи індивідуальний патерн саморегуляції. Контроль поведінки розвивається разом з індивідуальністю людини на основі генотипу та унікального середовищного досвіду, відповідно зрілі форми регуляції поведінки передбачають наявність індивідуальних ресурсів та здібностей людини: [31]

- когнітивного потенціалу: здатності антиципувати результати діяльності та події, планувати свою поведінку, враховувати зовнішні та внутрішні значущі умови, здатність гнучко перебудовувати систему регуляції у разі виникнення труднощів та впорядковувати свій ментальний досвід;

- емоційності: інтенсивності емоцій, емоційної лабільності, здатності до емпатії, ідентифікації своїх та чужих емоцій, здатності їх виявляти та контролювати;

- волі: здібності до саморегуляції та самоконтролю як основних типів вольової регуляції поведінки.

Для того, щоб краще зрозуміти специфіку контролю поведінки у підлітковому віці, слід розглянути розвиток кожної підсистеми:

Когнітивна сфера підлітка характеризується рядом особливостей. У підлітковому віці формується теоретичне мислення, на основі якого змінюється образ світу підлітка як система, узагальнений погляд на світ і на місце людини в ньому, на ставлення людей до їхньої дійсності і самої себе, а також обумовлені цими поглядами переконання, ідеали, принципи пізнання та діяльності. До основних характеристик теоретичного мислення відносяться аналіз як спосіб пізнання цілого через його частини, рефлексія як усвідомлення причин власних думок, критичність, тобто адекватність власних суджень, їх оцінка, вміння не піддаватися навіюванням та впливам інших. Основою теоретичного мислення є розвиток формальних операцій чи мислення у поняттях. [32]

Підлітковий вік характеризується особливою динамікою розвитку рефлексії. З одного боку, він виявляється чутливим для розвитку особистісної рефлексії, а з іншого – періодом максимальної невідповідності у ступені сформованості видів рефлексії (логічної, особистісної та міжособистісної). Виникнення рефлексії та самосвідомості означає перехід до нового принципу розвитку – до оволодіння внутрішнім регулюванням психічних процесів та поведінки.

Д. Флейвелл відзначає, що когнітивний розвиток підлітків проходить шляхом становлення складних стратегій для вирішення пізнавальних завдань, придбання ефективних способів отримання інформації. У цьому віці розвиваються виконавчі функції вищого порядку, пов'язані з плануванням, програмуванням діяльності, прийняттям рішень, гнучкістю у виборі стратегій реалізації активності. [9]

У підлітковому віці формується когнітивний стиль, тобто індивідуальний стійкий спосіб організації пізнавальної діяльності, який визначає переробку інформації та як наслідок сприйняття навколишнього світу.

Емоційна сфера підлітка відрізняється цілою низкою особливостей. Причиною цього є розбудова психофізіологічних систем організму. Відзначається руйнація відносин кора-підкірка, де кора грала провідну роль регуляції, сильний гормональний сплеск. Ці зміни зумовлюють імпульсивність, агресивність підліткового віку.

Н. Н. Толстих та О. М. Прихожан відзначають емоційну нестабільність, неврівноваженість. [28]

Конфліктність прагнень підлітка до незалежності і захищеності можуть призводити до частих і тривалих афектів - емоційних станів, що гостро протікають, характеризується збудженням, бурхливим і сильним проявом негативних емоцій, втратою вольового контролю. Створення афективних слідів у досвіді підлітка призводить до розрядки негативних емоцій у ситуаціях, які не стосуються ситуації, що викликала афект. Однак, це ілюзія

зовнішнього спостерігача, оскільки таке реагування може бути актуалізоване у випадках, які торкаються важливої для підлітка потреби.

Друга особливість емоційної сфери підлітка пов'язана із сильним афективним проявом на фрустрацію миттєвих бажань та потреб. Бажання та потреби підлітка характеризуються силою та гостротою їхнього переживання, вони повністю поглинають його, що призводить до зниження вольового контролю. Т. Гошке зазначає, що конфлікти, викликані динамічними подіями, у мотиваційній сфері викликають посилення захисту мети, але порушують процеси, пов'язані з фоновою перевіркою оточення та умов діяльності, тобто здатність до гнучкого перемикавання. [18]

Ще однією властивістю емоцій підлітка є тенденція до самопідкріплення, що характеризується неусвідомленим бажанням зберегти своє переживання. Це свідчить про ригідність емоцій підлітків: негнучкість та інертність.

Корінне відмінність етапу розвитку волі у підлітковому віці у тому, що намір, що вимагає вольового поведінки, визначається метою, що він ставить собі. Л. С. Виготський назвав цей етап «цільовою волею», яка є виразом функціональної системи, що дає можливість людині ставити перед собою цілі і досягати їх, керувати собою і своєю поведінкою. Незважаючи на це, поведінка підлітка характеризується схильністю діяти, підкоряючись найбільш сильному мотиву та легкою відмовою від досягнення поставленої мети. Таке протиріччя у розвитку вольових якостей Л. С. Виготський пов'язував не зі слабкістю волі, а зі слабкістю мети, тобто маючи всі необхідні можливості для досягнення своїх цілей, підліток не реалізує їх, оскільки не має таких цілей, заради яких слід включати ці механізми. Поведінка підлітка підпорядкована наміру, викликаному ситуативною емоцією і щойно слабшає емоція разом із нею слабшає намір виконувати прийняте рішення. [24]

Вся система контролю поведінки підлітка спрямована на придбання та збереження своєї автономії. Розвиток теоретичного мислення, рефлексії

призводять до самовизначення та усвідомлення своїх цілей, співпідпорядкування мотивів, які спрямовані на задоволення провідних потреб підліткового віку (потреба в незалежності, приналежності, самоствердженні), емоції виступаю найважливішим джерелом пізнання (так званого недиференційованого знання хороше-погане", "відповідне потребам - невідповідне"), і продуктом пізнання: позитивні та негативні реакції використовуються як зворотний зв'язок для оцінки результатів.

Таким чином, компоненти контролю поведінки підлітка характеризуються гетерохронністю розвитку та слабкою інтегрованістю: зміни, що відбуваються в когнітивній сфері, пов'язані з розвитком теоретичного мислення та рефлексії мають менший вплив на вольові зусилля, і регуляція поведінки здійснюється за рахунок емоцій, які характеризуються нестабільністю, ригідністю та циклом. . Розвиток контролю поведінки підлітка має відбуватися шляхом управління імпульсами негайного задоволення бажань, коли мотив вибирається не так на основі ситуативно виниклого бажання, але в основі зваженого вибору, з урахуванням ситуації. При цьому майбутні сильно відстрочені цілі, не пов'язані з поточними подіями, досягаються за допомогою вольового зусилля, що забезпечує утримання наміру в активному стані.

У цій роботі ключовими є категорії свободи, відповідальності та контролю поведінки. [14]

1. Загальним становищем всім теорій свободи і те, що свобода є можливість контролювати власне поведінка з власних мотивів, цілей, бажань. У цьому реалізація власної програми поведінки відбувається разом із усвідомленням необхідності, даності чи детермінованості. «Свобода від» та «свобода для» – це два рівні, два етапи розвитку особистісної свободи.

2. Відповідальність постає як переживання, почуття обов'язку, суб'єктна якість, що виявляється у самостійному, добровільному здійсненні потреби у межах і формах, визначених самим суб'єктом. Розвиток відповідальності має стадіальний характер, характеризується переходом

зовнішнього контролю у внутрішній план: старанність змінюється відповідальністю, моральна свідомість проходить етапи від підкорення вимогам зі страху покарання до почуття обов'язку, свобода мислиться у межах потреби.

3. Підлітковий вік є сенситивним періодом для розвитку механізмів свободи та відповідальності у зв'язку з потребою в автономії. Особистісна автономія у підлітковому віці є ключовим завданням розвитку. Разом з тим, наголошується конфліктність даного періоду, яку можна описати в термінах свободи та відповідальності: разом із прагненням до свободи та контролю власної поведінки, у підлітка ще не сформовано внутрішню відповідальність за поведінку, яку він чинить, тому разом з бажанням здійснювати самостійні вибори та рішення, підліток намагається зберегти почуття захищеності.

4. Ключову роль становленні автономії грає контроль поведінки, що характеризується гетерохронністю розвитку всіх його підсистем у цьому віковому періоді: когнітивної, емоційної, вольової. Вся система контролю поведінки підлітка спрямована на придбання та збереження своєї автономії. Розвиток контролю поведінки підлітка проходить шляхом управління імпульсами негайного задоволення бажань, а майбутні сильно відстрочені цілі, не пов'язані з поточними подіями, досягаються за допомогою вольового зусилля, що забезпечує утримання наміру в активному стані.

Таким чином, розвиток механізмів свободи, відповідальності та контролю поведінки є найважливішими умовами появи особистісної автономії у підлітковому віці.

РОЗДІЛ 2. ПРОЦЕДУРА ТА МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

2.1 Характеристика вибірки

Дослідження проводилося в Гімназії «Очаг», у дослідженні взяли участь учні 7-10 класів 113 осіб (Табл. 2.1). Аналіз самооцінок рівня свободи та відповідальності, їх зв'язку з контролем поведінки та уявленнями проводився на вибірці з 78 осіб (Табл. 2.2).

Таблиця 2.1.

Статеві показники вибірки (N=113)

		N	%
Стать	Чоловічий	53	46,9
	Жіночий	60	53,1
Вік	12 років	3	2,7
	13 років	14	12,4
	14 років	44	38,9
	15 років	39	34,5
	16 років	12	10,6
	17 років	1	0,9

Таблиця 2.2.

Статеві показники вибірки (N=78)

		N	%
Стать	Чоловічий	39	50
	Жіночий	39	50
Вік	12 років	1	1,3
	13 років	14	17,9
	14 років	29	37,2
	15 років	30	38,5
	16 років	3	3,8
	17 років	1	1,3

2.2 Характеристика методів дослідження

Для досягнення мети дослідження та вирішення поставлених завдань нами використовувався наступний методичний апарат (Табл. 2.3).

Таблиця 2.3.

Методичний апарат дослідження

Характеристики	Методики	Показники
Подання про свободи відповідальності	2 міні-твори теми «Свобода» «Відповідальність»	Категорії свободи і відповідальності
Відчуття свободи, відчуття відповідальності, бажаний рівень свободи, бажаний рівень відповідальності	4 десятибальні шкали	Самооцінка рівнів реальної свободи та відповідальності; самооцінка рівнів ідеальної свободи та відповідальності
Когнітивний компонент контролю поведінки	«Стиль саморегуляції поведінки» В. І. Моросанової	Планування, Програмування, Гнучкість, Моделювання, Оцінка результату, Самостійність, Загальний рівень саморегуляції довільної активності
Вольовий компонент контролю поведінки	«Шкала контролю за дією» Ю. Куля, адаптована С.А. Шапкіна	Контроль за дією під час планування, Контроль за дією під час реалізації, Контроль за дією при невдачі.
Емоційний компонент контролю поведінки	Опитувальник Емін Д.В. Люсіна	Міжособистісний емоційний інтелект, внутрішньоособистісний емоційний інтелект, Розуміння емоцій, Управління емоціями

1. Дослідження уявлень підлітків про свободу та відповідальність.

Підлітком було дано завдання написати 2 міні-твори на теми «Свобода» та «Відповідальність».

Інструкція до першого твору: «Напишіть не менше 10 пропозицій про те, як Ви розумієте слово «свобода», у чому вона проявляється взагалі і у вашому житті зокрема. Ви можете писати все, що вважаєте за потрібне і важливе, у тій формі, в якій хочете».

Інструкція до другого твору: «Напишіть не менше 10 пропозицій про те, як Ви розумієте відповідальність, у чому вона проявляється взагалі і у вашому житті зокрема. Ви можете писати все, що вважаєте за потрібне і важливе, у тій формі, в якій хочете».

Бробка результатів проводилася в такий спосіб. За допомогою контент-аналізу було виділено категорії та підкатегорії уявлень. Кожна категорія кодувалася: 1 – категорія згадується у творі респондента; 0 – категорія не згадується у творі респондента.

2. Дослідження відчуттів свободи та відповідальності та рівня домагань свободи та відповідальності

Підліткам було пред'явлено 4 десятибальні шкали: 2 шкали спрямовані на виявлення самооцінки рівня реальної та ідеальної свободи; 2 шкали спрямовані на виявлення самооцінки рівня реальної та ідеальної відповідальності.

Інструкція до першої шкали: «На десятибальній шкалі оберіть той бал, який відповідає Вашому відчуттю свободи у власному житті». Діапазон шкали: від 1 – «Зовсім не почувуюся вільним» до 10 – «Відчуваю себе вільним».

Інструкція до другої шкали: «На десятибальній шкалі оберіть той бал, який відповідає Вашому відчуттю відповідальності у власному житті». Діапазон оцінок: 1 - "Я абсолютно безвідповідальна людина" до 10 - "Я дуже відповідальна людина".

Інструкція до третьої шкали: «Позначте на десятибальній шкалі БАЖАННИЙ рівень особистої свободи». Діапазон шкали: від 1 – “мінімум свободи” до 10 – “максимум свободи”.

Інструкція до четвертої шкали: Позначте на десятибальній шкалі БАЖАННИЙ рівень особистої відповідальності Діапазон шкали: від 1 – «мінімум відповідальності» до 10 – «максимум відповідальності».

3. Дослідження контролю поведінки

Когнітивний компонент: «Стиль саморегуляції поведінки» В. І.

Моросанової для дослідження показників: Планування, Програмування, Гнучкість, Моделювання, Оцінка результату, Самостійність, Загальний рівень саморегуляції довільної активності. (Додаток А)

Таблиця 2.4.

Нормативні дані щодо рівня розвиненості саморегуляції та регуляторно-особистісних властивостей

Регуляторна шкала	Кількість балів		
	Низький рівень	Середній рівень	Високий рівень
Планування	≤ 3	4 – 6	≥ 7
Моделювання	≤ 3	4 – 6	≥ 7
Програмування	≤ 4	5 – 7	≥ 8
Оцінка результатів	≤ 3	4 – 6	≥ 7
Гнучкість	≤ 4	5 – 7	≥ 8
Самостійність	≤ 3	4 – 6	≥ 7
Загальний рівень саморегуляції	≤ 23	24 – 32	≥ 33

Вольовий компонент. Показники: Контроль за дією при невдачі, Контроль за дією під час планування, Контроль за дією під час реалізації. Використовувалася «Шкала контролю над дією» Ю. Куля, (Додаток Б) адаптована і стандартизована у адаптації С.А. Шапкіна. Контроль за дією під час планування КД (п). Ця шкала відбиває здатність суб'єкта у процесі ініціації дії відволікатися від неповноцінних, конкуруючих намірів та інших нерелевантної, інтерферуєчої інформації дії. Контроль за дією під час реалізації КД (р). Ця шкала відбиває здатність суб'єкта перебувати у процесі реалізації наміру необхідний час, утримувати у фокусі уваги актуальну інтенцію, виявляти наполегливість.

Контроль за дією при невдачі КД(н). Ця шкала відбиває здатність суб'єкта ініціювати процес реалізації наміру, попри супроводжуючі його труднощі. Переведення сирих балів у стіни наведено у таблиці 5. Стіни від 1 до 5 інтерпретуються як орієнтація на стан; стінки від 6 до 10 інтерпретуються як орієнтація на дію. Люди з орієнтацією на стан загалом менш успішно реалізують свої наміри дії, вони більшою мірою схильні до

інтерферуючих впливів з боку конкуруючих намірів та негативного досвіду. Люди з орієнтацією вплив успішно реалізують свої наміри у дії, т.к. вони здатні довше утримувати їх у активному стані та захищати від конкуруючих тенденцій.

Таблиця 2.5.

Переведення сирих балів опитувальника НАКЕМР-90 у стіни

Сирий бал	Стін шкала КД(н)			Стін шкала КД(п)			Стін шкала КД(р)		
	В цілому	Чоловік	Жен.	В цілому	Чоловік.	Жен.	В цілому	Чоловік.	Жен.
0	1	1	1	1	1	1	1	1	1
1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
2	2	1	3	2	2	3	1	1	1
3	3	3	3	3	3	3	1	1	1
4	4	3	4	4	4	4	2	2	2
5	5	4	5	5	5	5	3	3	3
6	5	5	6	6	6	6	4	4	4
7	6	5	7	7	7	7	5	5	5
8	7	6	7	8	8	8	6	7	6
9	8	7	8	8	9	8	7	7	7
10	8	8	9	9	10	10	8	8	8
11	10	9	10	10	10	10	10	10	10
12	10	10	10	10	10	10	10	10	10

Емоційний компонент. Для вивчення емоційного контролю застосовувався опитувальник Опитувальник ЕМІН Д.В. Люсіна. (Додаток В)

Таблиця 2.6.

Структура опитувальника ЕМІН

	МЕІ: міжособистісний ЕІ	ВЕІ: внутрішньоособистісний ЕІ
ПЕ: розуміння емоцій	МП: розуміння чужих емоцій	ВП: розуміння своїх емоцій
УЕ: управління емоціями	МУ: управління чужими емоціями	ВУ: керування своїми емоціями ВЕ: контроль експресії

сновні шкали опитувальника наведено у таблиці 2.6. Опис основних шкал опитувальника ЕМІН.

Шкала МЕІ (міжособистісний ЕІ). Здатність до розуміння емоцій інших

людей та управління ними.

Шкала ВЕІ (внутрішньоособистісний ЕІ). Здатність до розуміння власних емоцій та управління ними.

Шкала ПЕ (розуміння емоцій). Здатність до розуміння своїх та чужих емоцій.

Шкала УЕ (управління емоціями). Здатність до керування своїми та чужими емоціями.

Нормативні показники наведено у таблиці 2.7.

Таблиця 2.7.

Нормативні дані за шкалами опитувальника ЕМІН

Шкали	Дуже низькі значення	Низькі значення	Середні значення	Високі значення	Дуже високі значення
МЕІ	0-34	35-39	40-46	47-52	53 і вище
ВЕІ	0-33	34-38	39-47	48-54	55 і вище
ПЕ	0-34	35-39	40-4	48-53	54 і вище
УЕ	0-33	34-39	40-47	48-53	54 і вище
ЕІ	0-71	72-78	79-92	93-104	105 і вище

бробка даних здійснювалася методами контент-аналізу та математичної статистики з використанням описових статистик, частотного аналізу, порівняльного аналізу за непараметричним критерієм U Манна-Уїтні та параметричним критерієм t-Стюдента, кореляційного аналізу r-Спірмен та Тау-Кенделла.

РОЗДІЛ 3. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ЇХ ІНТЕРПРЕТАЦІЯ

3.1 Загальний опис результатів

Для вивчення уявлень підлітків про свободу та відповідальність, еспондентам було запропоновано написати два міні-твори на відповідні теми. Робота з відповідями проводилася за допомогою контент-аналізу.

В результаті проведеного контент-аналізу було виділено 7 категорій, у яких підлітки визначають поняття «свобода», до них належать: «Соціальна свобода», «Свобода поведінки», «Свобода самовираження», «Свобода як самостійність», «Гармонійна свобода», "Особистий простір", "Негативна свобода" та додаткова категорія "Рамки".

Для збереження повноти змісту відповідей респондентів, нами було прийнято рішення диференціювати великі категорії на дрібніші та подати їх у всій різноманітності.

Категорія "Соціальна свобода" відображає соціальні обмежувачі індивідуальної свободи підлітка. Висловлювання, що увійшли до цієї категорії, інакше можна визначити як «свободу від». Трактують свободу, як свободу від соціальних впливів, найбільш типове для підлітків (60,5%). Вона конкретизується у таких підкатегоріях, як

– «особисті межі»: «не лізуть у твій телефон», «ти не маєш усе зповідати», «особистий простір», «щоб не лізли у твій особистий простір», «ніхто не заважає» тощо;

– «осудження, звинувачення»: «не звинувачують тебе», «не засуджують твою думку», «вішання ярликів», «не треба лаяти дитину за погану поведінку та оцінки», «ніхто не лає», «коли ніхто не може тебе дорікнути », «Не заткне, не відпарюватиме» і т.д.;

– «заборона, контроль, обмеження»: «не обмежують відвідування соц. мереж»; "не обмежують час перебування з друзями", "не обмежують в "ніхто не обмежує морально і фізично", "ніхто не обмежує", "за діями ніхто

не стежить», «тебе ніхто не контролює» тощо;

– «правила та принципи»: «відсутність правил», «робити щось не за встановленими принципами», «через прийняті моральні норми люди втрачають свободу», «немає меж», «відсутність правил», «повністю вільний від законів " ;

– «примус, тиск, зобов'язання»: «коли ніхто не змушує щось робити», «не керують, не маніпулюють», «відсутність домашніх зобов'язань», «робити не те, що нав'язують», «коли немає примусу», « не відчуваєш тиск від точуючих», «але завжди свободи немає, оскільки в людини є свої обов'язки та справи», «без впливу оточуючих», «відсутність домашнього завдання» тощо;

– «незалежність»: «коли ти незалежний ні від кого і ні від чиеї думки» «незалежність», «коли ні від кого не залежить», «ні від кого не залежати», «коли не залежить від думки інших», «незалежність» », «Ні від кого не залежить», «незалежність від оточуючих», «діяти незалежно від інших», «не залежить від іншої людини» .

Незважаючи на те, що всі підкатегорії мають загальну підставу, мабуть, для різних підлітків значення мають різні сторони відносин «індивід-суспільство».

Категорія "Свобода поведінки" відображає прагнення підлітків діяти на основі власних бажань, потреб, інтересів. Тут трактування свободи набуває вигляду:

– «свободи дій» - за принципом «бажання – дія», не опосередкована зовнішніми та внутрішніми умовами чи рамками необхідного: «можеш бити те, що душа бажає»; "робиш усе, що захочеш", "можеш робити що захочеш і коли захочеш", "робиш те, що хочеться тобі", "робиш, що захочеш", "робити, що хочу", "робити що завгодно" .;

– «свободи прийняття рішень»: «щоб я міг сам прийняти якесь потрібне», «сам приймаю рішення», «можливість приймати рішення»,

«ухвалення рішень», «сам вирішуєш, як чинити» тощо.

– «свободи особистого вибору»: «не обмежують в особистому виборі: перегляді фільмів, прочитанні книг, певних іграх», «можливість вибору», «право вибору», «можливість обирати», «право на вибір», «можеш займатися тим, що тобі подобається», «слухати те, що тобі подобається», «право любити, кого хочеш», «дозволяють вибирати те, що ви хочете» .

У категорії «Свобода самовираження» робиться акцент на потреби підлітків у прояві своєї індивідуальності у соціумі через:

– відкритий вираз думок, почуттів, думок – підкатегорія «Свобода слова, думки, почуттів»: «вільно висловлювати думки», «коли людина може вільно висловлювати свої думки», «свобода слова», «вільно висловлювати свої почуття та думки», « можливість висловити свою думку», «свобода у висловленні своїх думок» тощо.

– через зовнішній вигляд – підкатегорія «Зовнішній вигляд».

Категорія «Гармонійна свобода» найближче до визначення «свободи для» або внутрішньої свободи особистості, він виражається в таких категоріях як:

– "життєвий план": "можливість прожити життя, як ти цього захочеш", "вибирати свій шлях", "прожити життя так, як я хочу" і т.д.

– «мрії, думки, почуття»: «свобода думки, саме думки спрямовують нас на вірний шлях», «думати і мріяти, як хочеться тобі», «розуміння себе та життя», «можливість мріяти та любити» тощо.

– «свобода як стан»: «відсутність проблем», «свобода – це стан щастя», «вільна людина-впевнена, рішуча, працьовита», «вільні люди – це щасливі люди», «свобода дає почуття впевненості, спокою», « свобода – це щастя», «свобода – це стан душі», «душевний стан», «легкість, спокій, відсутність проблем», «свобода – це кохання», «внутрішня якість», «любов до життя» тощо.

– «бути тотожним самому собі»: «бути тим, ким ти є», «бути самим собою», «прийняття себе».

– «розкриття власного потенціалу (саморозвиток)»: «свобода дає бажання реалізувати свої плани та мрії», «стимулює до продуктивності і чогось доброго», «свобода для реалізації людиною самої себе», «завдяки свободі людина може розкрити свій потенціал», "Свобода дає можливість звинути те, що хочеться", "зробити себе самому", "бажання досягти досконалості", "стати кращою версією себе".

Категорія «Свобода як самостійність» відображає активну позицію підлітків щодо свободи та виражається у таких підкатегоріях, як:

– «відповідальність»: «відповідальність за свої дії», «свобода допомагає відчути відповідальність», «вміння нести відповідальність за те, що ти здійснив, керуючись власним розумом».

– "власна думка": "у тебе є власна думка", "мати свою думку", "наявність власних ідей", "наявність власних поглядів і орієнтирів" і т.д.

– «вирішення проблем»: «самою вирішувати свої проблеми», «ти сам вирішуєш свої проблеми», «свобода проявляється в тому, що я сам вирішую свої проблеми».

– «самостійність»: «бути повністю самостійним», «бути вільним – це почуватися самостійним», «свобода – це прояв самостійності, самодостатності».

"Свобода як особистий простір" відображає тимчасову характеристику свободи, її відносний характер, а також певний вид активності підлітка:

– «дозвілля»: «коли можна кататися на велосипеді», «читати, грати в комп'ютерні ігри», «веселитися з друзями», «слухати музику, перечитувати улюблену книгу, танцювати», «вихідні», «відпочинок від важливих справ» та і т.д.;

– "єднання з собою": "можливість побути наодинці з собою", "можливість присвятити час собі", "коли я абсолютно один (наодинці з собою)";

– «улюблена справа, хобі»: «займатися улюбленою справою», «займатися хобі», «подорожувати», «можна займатися улюбленою справою»,

«займатися тим, що до вподоби» тощо.

До категорії «Негативна свобода» увійшли відповіді, в яких підлітки відображають свої побоювання з приводу безмежної свободи, яку інакше можна визначити як свавілля чи анархічну свободу: «дай усім свободу – і світ перетворився б на хаос», «свобода іноді може бути навіть нудною», «Свобода – це вигадана ознака для обману та розлучення та отримання особистих благ», «Але надмірна свобода буває небезпечною. Якщо дати її людині занадто багато, то може статися щось погане» і т.д.

Категорію «Рамки» утворюю відповіді, у яких зазначаються зовнішні умови, які враховує підліток під час реалізації свободи. Вона включає такі висловлювання респондентів: «захід перевищує бажане», «у межах норми», «не порушуючи громадський порядок», «закон», «у межах розумного та можливого», «не торкаючись інтересів інших людей» тощо.

Найпоширенішими категоріями уявлень про свободу є Соціальна свобода та Свобода поведінки. Соціальна свобода найчастіше розкривається як незалежність від інших, а свобода поведінки найчастіше сприймається як свобода дій. Менш поширеною серед відповідей респондентів є категорія «Негативна свобода» (Табл. 3.1).

Таблиця 3.1.

Частота народження кожної категорії свободи

№	Категорії свободи	Підкатегорії	Кількість осіб, %	Загальна кількість, %
1	Соціальна свобода	Особисті кордони	5,3	60, 5
		Засудження, звинувачення	11,5	
		Заборона, контроль, обмеження	21, 2	
		Правила та принципи	4,4	
		Примус, тиск, зобов'язання	22, 1	
		Незалежність	30	
2	Свобода поведінки	Свобода дій	38,9	52, 2
		Свобода прийняття рішень	22, 1	
		Особистий вибір	16, 8	

Закінчення Табл. 3.1

3	Свобода самовираження	Свобода слова, думки, почуттів	15,9	21,2
		Зовнішній вигляд	7	
4	Свобода як самостійність	Відповідальність	2,7	12,4
		Власну думку	7	
		Вирішення проблем	2,7	
		Самостійність	3,5	
5	Негативна свобода	-	-	8,8
6	Гармонійна свобода	Життєвий план	2,7	18,6
		Мрії, думки, почуття	5,3	
		Свобода як стан	9,7	
		Самототожність	2,7	
		Самореалізація	5,3	
7	Особистий простір	Дозвілля	22,1	27,4
		Єднання з собою	3,5	
		Заняття улюбленою справою (хобі)	5,3	
8	Рамки	-	-	15

Контент-аналіз творів підлітків на тему «Відповідальність» дозволив виділити 7 категорій різних трактувань відповідальності: «Зобов'язання», «Відповідальність за інших», «Відповідальність за наслідки дій і слів», «Відповідальність як попередження наслідків», «Відповідальність перед іншими», «Відповідальність за себе», «Слідування правилам і нормам».

Ставлення до справ та взяття відповідальності за них ми віднесли до категорії «Зобов'язання», яка включає такі висловлювання: «це ставлення до важливих справ, за які я відповідаю», «справи, за які ти доручаєшся і тобі потрібно виконати», «серйозне ставлення до роботи під час виконання важких обов'язків», «наскільки якісно ти виконуєш роботу», «усвідомлення того, з якою акуратністю слід виконувати роботу» і т.д.

Категорія «Відповідальність за інших» включає наступні відповіді: «ми відповідаємо за тих, кого приручили», «турбота про домашню тварину», «коли ти відповідаєш за когось», «ми відповідальні за домашніх тварин» тощо.

Відповідальність у взаєминах відбито у категорії «Відповідальність перед іншими»: «відповідальний за обіцянку», «чесність і надійність у відносинах з іншими», «коли тобі довіряються», «коли тобі довіряють люди», «коли тебе можуть покластися інші» і т.д.

До категорії «Відповідальність за себе» належать такі відповіді: «коли ти відповідальний», «відповідальний за себе», «сам приймаєш рішення», «самостійність», «коли сам на себе розраховуєш», «вміти постояти за себе» тощо .

Категорія "Відповідальність за наслідки дій і слів": "коли ти сам несеш відповідальність за свої вчинки", "вміння відповідати за вчинені тобою вчинки" і т.д.

Категорія «Відповідальність як попередження наслідків» відображає прогностичність підлітків при побудові своєї поведінки та включає такі відповіді, як: «визнавати свої недоліки та аналізувати ризики, адже будь-яка моя дія може негативно позначитися на моїх близьких», «треба бмірковувати наперед наслідки своїх вчинків». Відповідальність як дотримання норм і правил: «Відповідальність – це порушення законів», «виконувати вимоги батьків», «робити все за правилами», «відповідальність нас обтяжують правила і закони» тощо.

Частотний аналіз демонструє, що підлітки схильні визначати відповідальність через категорії «Відповідальність за інших» та «Відповідальність за наслідки дій та слів». А категорія «Норми та правила» представлена менше за інших (Табл. 3.2).

Таблиця 3.2.

Частота народження кожної категорії відповідальності

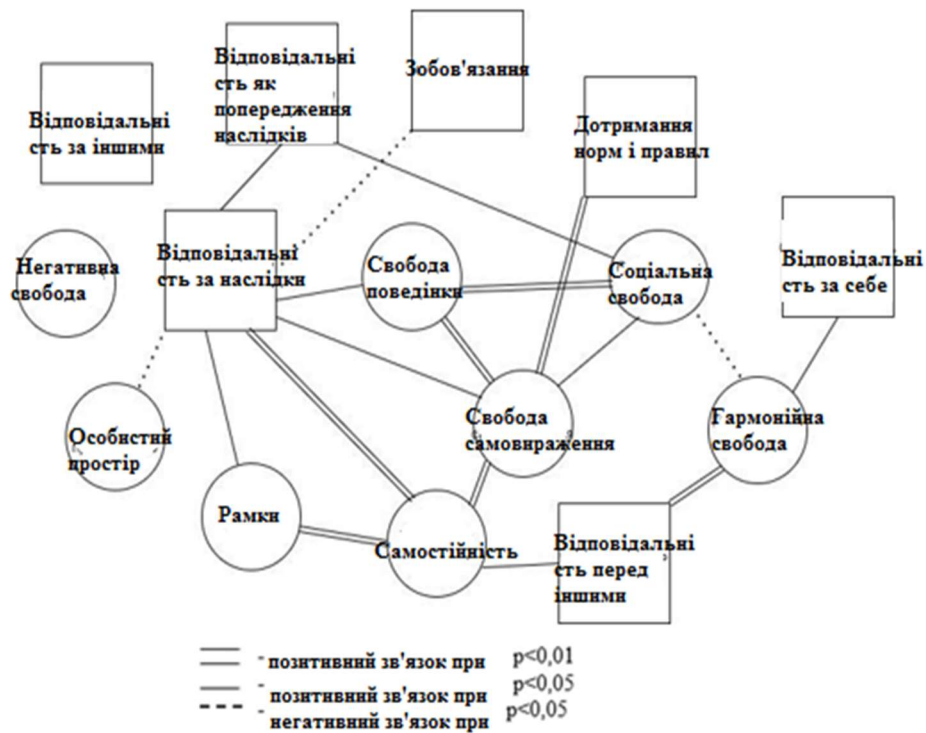
№	Категорії відповідальності	Кількість осіб, %
1	Зобов'язання	19,5
2	Відповідальність за інших	23
3	Відповідальність за наслідки дій та слів	37,2
4	Відповідальність як попередження наслідків	9,7
5	Відповідальність перед іншими	19,5

Закінчення Табл. 3.2

6	Відповідальність за себе	17,7
7	Правила та норми	8,8

Для аналізу взаємозв'язків уявлень про свободу та відповідальність нами було проведено кореляційний аналіз Тау-Кенделла, який відображає ймовірність народження однієї категорії спільно з іншою.

За допомогою кореляційного аналізу (Тау-Кенделла), було виявлено 5 позитивних зв'язків та 1 негативний зв'язок усередині категорій свободи (ис. 3.1).

ис.3.1. Взаємозв'язок уявлень про свободу та відповідальність

Категорія «Соціальна свобода» позитивно пов'язана з категорією «Свобода дій» ($p < 0,01$) та категорією «Свобода самовираження» ($p < 0,05$) і має негативний зв'язок із категорією «Гармонійна свобода» ($p < 0,05$). Уявлення про свободу як про відсутність обмежень, контролю з боку інших, відсутність оцінки та осуду, незалежності від думки оточуючих існує не саме по собі, а у зв'язку з розумінням свободи як можливості діяти, керуючись

своїми бажаннями, самостійно приймати рішення, виражати свою індивідуальність у суспільстві через думки та почуття або через свій зовнішній вигляд. При цьому категорія гармонійної свободи, тобто свободи як переживання щастя та впевненості у собі, можливості розкрити свій потенціал, реалізувати себе, не пов'язана зі свободою від соціальних впливів. Ці дві свободи хіба що існують паралельно одне одному і перетинаються уявленнях підлітків.

Категорія «Свобода як самостійність» має позитивний зв'язок з категорією «Рамки» ($p < 0,01$) та категорією «Свобода самовираження» ($p < 0,01$). Свобода як самостійність (вирішення проблем, наявність власної думки, відповідальність) пов'язана уявленнях підлітків з можливістю проявити свою індивідуальність, відкрито висловлюючи свої думки та почуття у суспільстві, а також із рамками, які підліток враховує при реалізації своєї свободи.

Категорії відповідальності містять 1 позитивний зв'язок та 1 негативний зв'язок:

Категорія «Зобов'язання» має негативний зв'язок з категорією «Відповідальність за наслідки дій і слів» ($p < 0,05$). ці категорії не зустрічаються.

Категорія «Передбачення наслідків своїх вчинків» позитивно пов'язана з категорією «Відповідальність за наслідки своїх вчинків» ($p < 0,05$).) та відмові від виправдання результатів цих дій та прийнятті відповідальності на себе (відповідальність за наслідки своїх вчинків).

Між категоріями свободи та відповідальності було виявлено 10 зв'язків: 9 позитивних та 1 негативний.

Категорія "Відповідальність за наслідки" позитивно пов'язана з категоріями "Свобода поведінки" ($p < 0,05$), "Свобода як самостійність" з категорією «Особистий простір» ($p < 0,05$). Відповідальність за наслідки зустрічається у підлітків, які визначили свободу як можливість діяти на

снові своїх бажань, самостійно приймати рішення (Свобода поведінки), самостійно вирішувати свої проблеми та відповідати за свої вчинки (Самостійність), висловлювати свою індивідуальність через думки, почуття та зовнішній вигляд (Самовираження)). Можна говорити про узгодженість уявлень про свободу та відповідальність, оскільки прагнення свободи через поведінку і самовираження пов'язане з прагненням брати на себе відповідальність за наслідки реалізації своєї свободи. Самостійність як категорія свободи вже включає розуміння того, що свобода виражається у відповідальності за вчинки та прийняті рішення, тому її зв'язок з відповідальністю за наслідки своїх вчинків очевидний і логічний.

Категорія «Відповідальність як попередження наслідків» позитивно пов'язана з категорією «Соціальна свобода» ($p < 0,05$). У підлітків, які визначили свободу через відсутність обмежень, контролю та тиску частіше зустрічається визначення відповідальності як передбачення наслідків своїх дій. Свобода як прагнення підлітків звільнитися від зовнішнього контролю та обмежень. пов'язана з їхньою готовністю враховувати всі можливі ризики та наслідки своїх вчинків.

Категорія «Відповідальність перед іншими» позитивно пов'язана з категорією «Самостійність» ($p < 0,05$) та категорією «Гармонійна свобода» ($p < 0,01$). Відповідальність як виконання обіцянок даних іншим, чесність та надійність у відносинах з іншими зустрічається у тих підлітків, які визначили свободу як відповідальність за вчинки, самостійність та можливість розкрити свій потенціал, бути щасливими.

Категорія «Правила та норми» позитивно пов'язана з категорією «Самовираження» ($p < 0,01$). Підлітки, які визначають свободу через самовираження, вважають, що їхня відповідальність реалізується в тому, що вони дотримуються норм і правил, прийнятих у сім'ї чи суспільстві.

Категорія «Відповідальність за себе» позитивно пов'язана з категорією «Гармонійна свобода» ($p < 0,05$). Відповідальність за себе, тобто за своє життя, самостійність у прийнятті рішень зустрічається у відповідях

еспондентів, які визначають свободу в категоріях самореалізації, самототожності як стан щастя, можливість мислити, мріяти та любити. Уявлення про свободу та відповідальність узгоджені між собою: прагнення до самореалізації, самототожності, щастя багато в чому залежать від самої людини, тому вона несе відповідальність за себе, за те, якою вона стане.

Таким чином, найпоширенішими серед уявлень підлітків про свободу є категорії Соціальної свободи (незалежність від соціальних впливів, відсутність обмежень та контролю) та Свободи поведінки (діяти, керуючись своїми бажаннями, самостійно приймати рішення), а найпоширенішими серед уявлень про відповідальність є категорії Відповідальність за інших (піклування про інше, опіка над кимось) та відповідальність за наслідки своїх вчинків та слів. Привертає увагу той факт, що категорії свободи мають більше зв'язків, ніж категорії відповідальності, тобто свобода розуміється широко (включає багато категорій), а розуміння відповідальності не виходить за рамки однієї категорії. Це може свідчити про свідомість «свободи», тобто більш цілісне уявлення про неї, тоді як уявлення про відповідальність характеризуються поінформованістю про неї, тобто зверненням уваги лише на дну специфічну сторону даного поняття.

Самооцінка рівня реальної та ідеальної свободи

Для виявлення рівня самооцінки реальної та ідеальної свободи, підліткам було запропоновано дві шкали з балами від 1 до 10, на яких необхідно було відзначити, наскільки вони почуваються вільними (реальна/актуальна свобода) та який рівень свободи вони хотіли б мати (ідеальна свобода/ рівень домагань).

За аналогією до методики Дембо-Рубінштейн, всі оцінки були поділені на три рівні (низький, середній, високий).

За результатами частотного аналізу було виявлено, більшість підлітків мають середній рівень реальної свободи, у своїй хочуть мати високий рівень свободи (Табл.3.3). Примітало також, що самооцінка рівня домагань за шкалою свободи містить і низькі оцінки, цей результат може бути пов'язаний

як з негативним ставленням підлітків до ситуації опитування та реакцією свободи, з іншого.

Таблиця 3.3

Групи з самооцінки рівня реальної та ідеальної свободи

Самооцінка рівня реальної свободи		
Групи	Діапазон оцінок	Кількість людина, %
Високий	8-10	30,7
Середній	5-7	46
Низький	1-4	23,1
Самооцінка рівня ідеальної свободи		
Високий	8-10	83,3
Середній	5-7	10, 3
Низький	1-4	6,4

Для аналізу ступеня неузгодженості між актуальним та ідеальним рівнем свободи ми відняли від оцінок за шкалою домагань оцінки реальної свободи. Для зручності аналізу було виділено три групи, які умовно можна назвати "сильно незадоволені", "слабко незадоволені" та "задоволені" (Табл.3.4).

Таблиця 3.4.

Групи з неузгодженості самооцінки реальної та ідеальної свободи

Групи		Діапазон оцінок	Кількість людей, %
Сильно незадоволені	Бажають більше свободи	(5;9)	14,1
	Бажають менше свободи	(-9;-5)	1,3
Слабко незадоволені	Бажають більше свободи	(1; 4))	61, 5
	Бажають менше свободи	(-4;-1)	2,6
Задоволені		0	20,5

Група сильно незадоволених має ступінь неузгодженості від 5 до 9 балів за модулем. Ця група може характеризуватись як неадекватним рівнем домагань, зокрема неадекватними уявленнями про свободу, і сильними відчуттями власної «несвободи», причини яких недоступні для аналізу.

Ступінь неузгодженості групи слабко незадоволених має оцінки від 1

до 4 по модулю. Така ступінь неузгодженості типова для даної вибірки та підліткового віку загалом.

Група задоволених має 0-у ступінь неузгодженості оцінок за рівнем актуальної та ідеальної свободи. Незважаючи на високий рівень задоволеності власною свободою, можна припустити, що дана група пасивна щодо зширення меж своєї свободи, що не є типовим для підліткового віку. З іншого боку, задоволеність свободою пов'язана з високими оцінками за шкалою реальної свободи, що може свідчити про конструктивну власну свободу.

Самооцінка рівня реальної та ідеальної відповідальності

Для виявлення самооцінки рівня реальної та ідеальної відповідальності підліткам було також запропоновано дві 10-ти бальні шкали: одна – для оцінки рівня реальної відповідальності, інша – для ідеальної.

У результаті отримали три групи підлітків: з високим, середнім і низьким рівнем актуальної відповідальності (Табл. 3.5). Частотний аналіз показав, більшість підлітків оцінили свій рівень відповідальності як середній. Більше половини підлітків хочуть мати найвищий рівень відповідальності, але також є і підлітки, які хочуть мати низький рівень відповідальності, яких, мабуть, обтяжує відповідальність.

Таблиця 3.5

Групи з самооцінки рівня реальної та ідеальної відповідальності

Самооцінка рівня реальної відповідальності		
Групи	Діапазон оцінок	Кількість людина, %
Високий	8-10	33,3
Середній	5-7	45
Низький	1-4	21,7
Самооцінка рівня ідеальної відповідальності		
Високий	8-10	60,3
Середній	5-7	23,1
Низький	1-4	16,7

Ступінь неузгодженості між самооцінкою реального рівня відповідальності та домаганнями обчислювалася як різниця в балах між

двома шкалами.

Було виділено три групи за рівнем задоволеності рівнем відповідальності: «сильно незадоволені», «слабко незадоволені», «задоволені» (Табл. 3.6).

Таблиця 3.6.

Групи з неузгодженості реальної та ідеальної відповідальності

Групи		Діапазон оцінок	Кількість людей, %
Сильно незадоволені	Бажають більше відповідальності	(5;9)	6,4
	Бажають менше відповідальності	(-9;-5)	1,3
Слабко незадоволені	Бажають більше відповідальності	(1;4)	52,6
	Бажають менше відповідальності	(-4;-1)	16,7
Задоволені		0	23

Група сильно незадоволених має ступінь неузгодженості від 5 до 9 за модулем. Група слабко незадоволених має ступінь неузгодженості від 1 до 4 за модулем.

Загалом більшість підлітків відчують потребу бути більш відповідальними, що свідчить незадоволеність більшості своїм рівнем відповідальності.

Таким чином, підлітки оцінюють свій рівень свободи як середній, при тому, що ідеальний рівень свободи частіше вибирається високий, це відбивається у слабкій незадоволеності більшості підлітків своєю свободою. Ситуація із самооцінкою відповідальності складається схожим чином: реальний рівень відповідальності частіше оцінюється як середній, а рівень ідеальної відповідальності як високий, це також проявляється у слабкій незадоволеності більшості підлітків своїм рівнем відповідальності.

Варто, однак, відзначити, що аналіз неузгодженості між самооцінкою реального та ідеального рівня свободи виявив поодинокі випадки, коли людина хоче мати менше свободи, ніж є в реальності. Тоді як аналіз

неузгодженості самооцінки рівня реальної та ідеальної відповідальності показав, що значна кількість підлітків хочуть бути менш відповідальними.

Співвідношення самооцінок рівнів свободи та відповідальності

Для виявлення співвідношення самооцінок рівня реальної свободи та відповідальності бали за шкалою реальної відповідальності віднімали з балів за шкалою реальної свободи. Таким чином, було виділено 3 групи підлітків: «з переважанням свободи», «з переважанням відповідальності», «з балансом у співвідношенні реальної свободи та відповідальності» (Табл. 3.7).

Таблиця 3.7.

Співвідношення рівня свободи та рівня відповідальності (реальне)

Групи	Кількість людина, %
Переважання свободи	32,1
Переважна відповідальність	50
Баланс	17,9

Такий самий розрахунок співвідношення свободи й відповідальності було проведено й у рівнів домагань. Було виділено 3 групи: «з переважанням свободи», «з переважанням відповідальності», «баланс співвідношення свободи та відповідальності» (Табл. 3.8).

Таблиця 3.8.

Співвідношення рівня свободи та рівня відповідальності (ідеальне)

Групи	Кількість людина, %
Переважання свободи	41
Переважна відповідальність	32,1
Баланс	26,9

Таким чином, можна відзначити тенденцію, що підлітки вважають себе відповідальнішими, ніж вільними. При цьому вони хочуть бути вільнішими, ніж відповідальними.

Самооцінка рівнів свободи та відповідальності

Аналіз самооцінки свободи та відповідальності дозволив виділити три групи респондентів: з переважанням самооцінки відповідальності (N=39), з переважанням самооцінки свободи (N=25) та групу з балансом

співвідношення самооцінки свободи та відповідальності (N=12). Для подальшого аналізу уявлень про свободу та відповідальність у зв'язку з контролем поведінки ми відібрали з усіх респондентів дві групи: підлітків з переважанням відповідальності та підлітків з переважанням свободи.

Дані групи значно відрізняються за самооцінкою рівня реальної свободи ($p < 0,001$) і відповідальності ($p < 0,000$). Самооцінка рівня реальної свободи у групі з переважанням відповідальності потрапляє в діапазон середніх та низьких оцінок, а відповідальність - у діапазон середніх та високих, у той час як у групі більш вільних самооцінка рівня свободи потрапляє у діапазон середніх та високий, а відповідальність навпаки – у діапазон середніх та низьких оцінок.

Таблиця 3.9.

Відмінності самооцінки рівня свободи та відповідальності у двох групах

Шкали	Група з величезним переважанням волі (N=25)			Група з переважанням відповідальності (N=39)			U-Манна-Уїтні
	М	SD	Середній ранг	М	SD	Середній ранг	P-рівень значущості
Самооцінка рівня Реальної свободи	7,16	1,67	26,54	5,41	2,05	41,80	0,001
Самооцінка рівня Реальної відповідальності	4,72	1,94	41,58	7,62	1,80	18,34	0,000
Домагання рівня свободи	8,64	1,15	32,56	8,28	2,03	32,40	-
Домагання рівня відповідальності	7,00	2,79	34,13	7,71	2,49	29,96	-

Обидві групи підлітків значимо не відрізняються за самооцінкою рівня домагань свободи та відповідальності, що у свою чергу свідчить про

незадоволеність групи більш вільних підлітків своєю відповідальністю, а групи відповідальніших – своєю свободою. Домагання свободи у двох групах перебувають у діапазоні високих значень, а домагання відповідальності – у діапазоні середніх значень.

Уявлення про свободу у двох групах

З допомогою частотного аналізу виявлено, що це раніше виділені категорії розуміння свободи підлітками повністю представлені обох групах (Рис. 3.2).

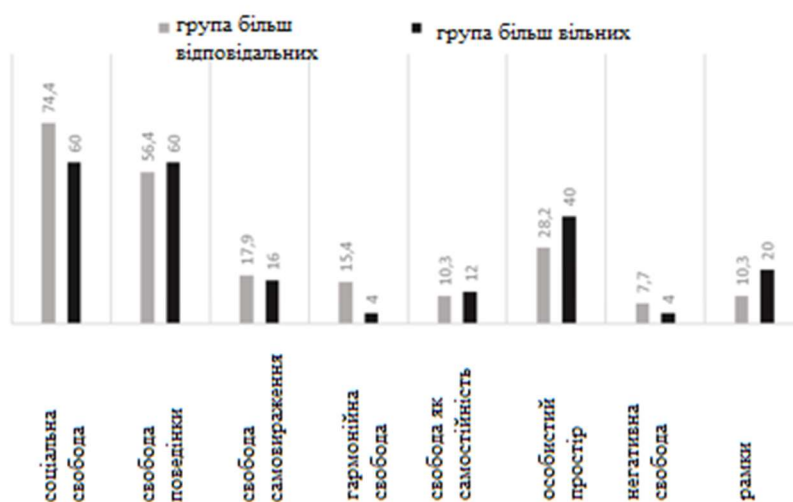

Рис. 3.2. Співвідношення категорій свободи у виставах підлітків двох груп

Свобода більшістю підлітків в обох групах трактується як соціальна свобода, тобто свобода від соціальних впливів, незалежність та свобода поведінки. У цьому категорія Особисте простір найчастіше зустрічається групи більш вільних підлітків, а Гармонійна свобода групи більш відповідальних.

Таким чином, у уявленнях більш відповідальних підлітків вільна людина – це людина, яка діє відповідно до своїх бажань, самостійно приймає рішення, незалежно від думки інших, її ніхто не контролює та не обмежує її активності, яка реалізується в рамках законного та розумного. Така людина займається улюбленою справою, проводить час із друзями та вільна від зобов'язань. Він прагне розкрити свій внутрішній потенціал, бути в гармонії із самим собою. Має можливість любити і мріяти. Вільна людина – щаслива

людина. При цьому більш відповідальні підлітки оцінюють свій рівень свободи як низький або середній, отже вважають, що вони мало чим схожі на таку людину.

У другій групі підлітків, вільна людина, вільна від соціальних впливів, чинить так, як хоче і вважає за потрібне, займається улюбленою справою і переживає свою свободу в моменти, коли може побути наодинці з собою або присвятити час відпочинку та розвагам. Більш вільні підлітки вважають, що вони можуть сказати про себе, оскільки оцінюють свій рівень свободи як середній або високий (Табл. 3.9).

Уявлення про відповідальність у двох групах

В обох групах представлені всі категорії визначення відповідальності, отримані за допомогою частотного аналізу (Рис. 3.3).

Рис.3.3. Співвідношення категорій відповідальності у поданні підлітків двох груп

У двох групах підліток найчастіше стикається визначення відповідальності як відповідальності за наслідки своїх вчинків. Привертає увагу той факт, що уявлення про відповідальність як про передбачання наслідків своїх вчинків частіше зустрічається у підлітків із групи більш відповідальних. Категорія зобов'язання також частіше зустрічається у групі відповідальніших. При цьому в групі більш вільних у порівнянні з групою відповідальніших за частотою зустрічальності переважають такі категорії як

Відповідальність за інших, та Відповідальність за себе.

Можна дійти невтішного висновку у тому, що образ відповідальної людини, групи найбільш відповідальних підлітків збігається з образом Я. Про це свідчить самооцінка за шкалою відповідальності. Ці діти вважають, що вони відповідають за наслідки своїх вчинків, не перекладають провину на інших, причому перш ніж почати діяти враховують усі ризики і зважують наслідки своїх вчинків для себе та інших. Також вони відповідально підходять до виконання своїх обов'язків, якісно виконують доручену їм роботу та тримають обіцянку цю іншу.

Інша картина спостерігається у групі більш вільних підлітків. Вони вважають, що відповідальна людина несе відповідальність за свої вчинки перед суспільством, вона відповідає за інших, що виражається у дбайливому ставленні до іншого та опіки над ним та у відповідальності за себе. При цьому до них таке визначення відноситься меншою мірою.

Взаємозв'язок уявлень про свободу та відповідальність у групі більш вільних підлітків

За допомогою кореляційного аналізу Тау-Кенделла було виявлено 5 позитивних зв'язків між категоріями свободи та відповідальності у групі більш вільних підлітків, з них усередині категорій свободи 1 зв'язок ($p < 0,05$), усередині категорій відповідальності 1 зв'язок ($p < 0,01$), між категоріями свободи та відповідальності 3 зв'язки ($p < 0,05$) (рис. 4). У цьому випадку позитивний зв'язок інтерпретується як ймовірність народження однієї категорії спільно з іншою.

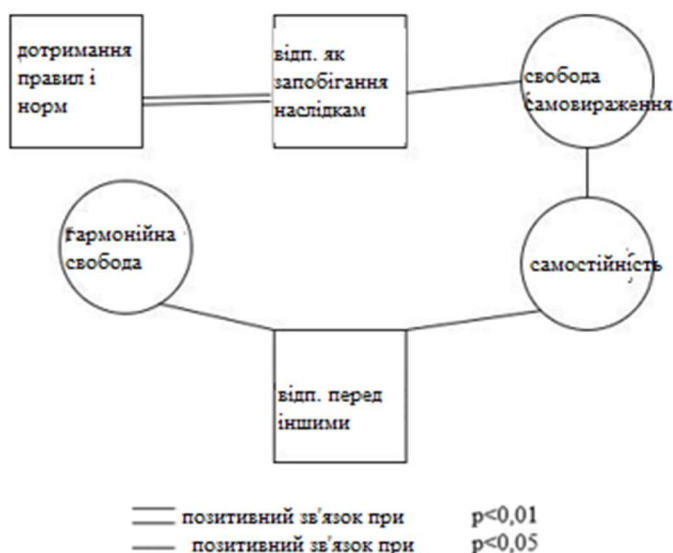

Рис.3.4. Взаємозв'язок уявлень про свободу та відповідальність у групі більш вільних підлітків

Свобода як самостійність зустрічається разом із свободою самовираження. Підліткам важливо не лише вільно висловлювати свої думки та почуття, тобто виявляти свою індивідуальність у соціальних відносинах, але також бути самостійними, відповідальними. Вони хочуть не лише висловлювати свою думку, а й мати власну думку як таку.

Відповідальність як попередження наслідків пов'язано у уявленнях підлітків з нормами та правилами. Дотримання норм і правил, передбачених у сім'ї, суспільстві, законі супроводжується оцінкою своїх дій як караних чи некараних, і основі цього вибудовується чи вибудовується поведінка.

Однак, відповідальність як дотримання норм і правил пов'язана зі свободою поведінки, а відповідальність як попередження наслідків своїх вчинків пов'язана зі свободою самовираження. Підлітки, які хочуть відкрито висловлювати свої думки та почуття в поняття «відповідальність» вкладають її прогностичну функцію – облік ризиків та можливих наслідків того, що належить сказати чи зробити. А підлітки, які хочуть діяти, керуючись своїми бажаннями, під відповідальністю розуміють дотримання норм та правил.

Категорія Відповідальність перед іншими як відповідальна поведінка у взаємовідносинах пов'язана з категоріями Свобода як самостійність і

Гармонійна свобода.

Взаємозв'язок уявлень про свободу та відповідальність у групі більш відповідальних підлітків

Було виявлено 10 позитивних зв'язків між уявленнями про свободу та відповідальність у групі більш відповідальних підлітків, з них 2 усередині категорій свободи ($p < 0,01$), 1 усередині категорій відповідальності ($p < 0,05$) та 7 між категоріями свободи та відповідальності (3 при $p < 0,01$ та 4 при $p < 0,05$) (рис.3.5).

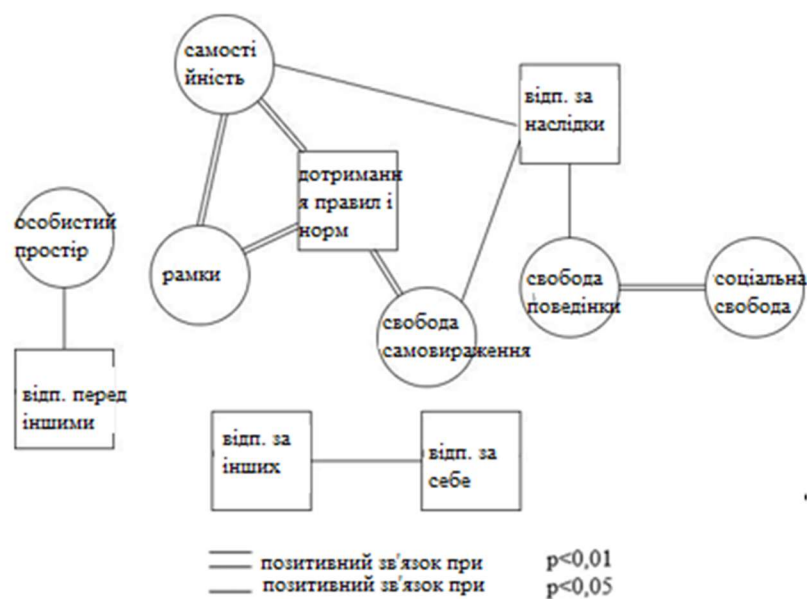

Рис.3.5. Взаємозв'язок уявлень про свободу та відповідальність у групі найбільш відповідальних підлітків

Категорія Соціальна свобода пов'язана з категорією Свобода поведінки, тобто уявлення про свободу як відсутність соціальних впливів існує не саме по собі, а у зв'язку з прагненням вибудувувати свою поведінку відповідно до своїх бажань, інтересів, потреб.

Категорія Свобода як самостійність зустрічається разом із категорією Рамки. Тобто підлітки не лише стверджують, що свобода – це самостійність у вирішенні проблем та ухваленні рішень, а також відповідальність за прийняті рішення, а й визначають межі своєї свободи, тобто вказують у якому рамках свобода може бути реалізована.

Категорія Відповідальність інших спільно зустрічається з категорією

Відповідальність себе. Підлітки, які вважають, що відповідальність реалізується у турботі про інших, опіку над тими, хто слабший, також вважають, що відповідальність має проявлятися і у турботі про себе, прояв самостійності.

Категорії Свобода поведінки, свобода самовираження, свобода як самостійність пов'язані з категорією відповідальності за наслідки.

Підлітки прагнуть реалізувати свою свободу через дії на основі своїх бажань, інтересів, виявити свою індивідуальність через вираження поглядів і почуттів при цьому розуміють, що за свої вчинки та слова потрібно відповідати, тобто не виправдовувати свої дії зовнішніми причинами чи перекладати провину на інших.

Також категорії Свобода як самостійність, Свобода як самовираження та категорія Рамки пов'язані з категорією Відповідальність як дотримання норм та правил. Підлітки, які під свободою розуміють можливість самостійно вирішувати свої проблеми, самостійно відповідати за свої вчинки, відкрито висловлювати свої думки та почуття і при цьому усвідомлюють межі цієї свободи, відповідальність визначають як нормативність, тобто поведінку, яка відповідає вимогам суспільства.

Таким чином, були виявлені відмінності в самооцінці рівня реальної свободи та відповідальності, уявлення про свободу та відповідальність у групах з різним співвідношенням свободи та відповідальності.

У групі вільніших підлітків самооцінка рівня реальної свободи перебуває у діапазоні середніх і найвищих балів. Свободу більшість із них визначає як Соціальну свободу, Свободу поведінки та Особистий простір. При цьому самооцінка рівня реальної свободи свідчить про те, що свої уявлення про свободу вони успішно реалізують у житті та прагнуть ще більшої свободи, що виявляється у незначному неузгодженні самооцінки рівня реальної та ідеальної свободи. У цій самій групі самооцінка рівня реальної відповідальності у діапазоні низьких і середніх значень. Найбільш поширеними уявлення про відповідальність є такі категорії як

відповідальність за наслідки, відповідальність за інших, відповідальність за себе. Самооцінка рівня відповідальності свідчить про те, що їхні уявлення про відповідальну людину не відповідають їхнім уявленням про себе. При цьому підлітки хочуть бути більш відповідальними.

Взаємозв'язок категорій свободи та відповідальності відображає слабку узгодженість цих понять та більшу варіативність відповідей підлітків.

У групі найбільш відповідальних підлітків самооцінка рівня реальної свободи перебуває у діапазоні низьких та середніх балів. Уявлення про свободу більшість висловлює у категоріях Соціальна свобода, Свобода поведінки та Особистий простір. Самооцінка рівня реальної та ідеальної свободи дозволяє зробити висновок, що образ вільної людини не збігається з образом Я, підлітки відчувають сильну незадоволеність рівнем своєї свободи. Самооцінка рівня відповідальності знаходиться в діапазоні середніх та високих значень. Відповідальність більшість підлітків цієї групи розуміють як відповідальність за наслідки, зобов'язання та відповідальність за інших. Вони вважають себе відповідальними людьми, і не прагнуть стати більш відповідальними, тобто задоволені готівковим рівнем. Взаємозв'язок категорій відбиває велику узгодженість категорій свободи та відповідальності, причому всередині категорій свободи і всередині категорій відповідальності також спостерігається велика варіативність.

Загальною тенденцією у двох групах є те, що підлітки прагнуть бути вільнішими, ніж відповідальними, про що свідчить співвідношення рівнів ідеальної свободи та відповідальності. У двох групах більшість підлітків визначають свободу через категорії Соціальна свобода та Свобода поведінки, а відповідальність через категорії Відповідальність за наслідки та Відповідальність за інших.

При аналізі когнітивного компонента контролю поведінки за допомогою методики "Стиль саморегуляції" Моросанової були отримані наступні результати (табл.3.10)

Усі показники саморегуляції поведінки відповідають середнім балам за

тестовими нормами опитувальника, що свідчить про адекватний рівень сформованості всіх компонентів саморегуляції: планування, моделювання, програмування, оцінки результатів та особистісно-регуляторних властивостей: гнучкості та самостійності. Слід, однак, відзначити, що найнижчі значення (нижня межа середніх оцінок) має шкала Програмування, що може свідчити про здатність підлітків, що формується, усвідомлено програмувати свою діяльність. Можна припускати, що підлітки діють як на основі продуманих та деталізованих програм, з урахуванням зовнішніх та внутрішніх умов, так і імпульсивно, шляхом спроб та помилок.

Для вивчення особливостей когнітивного компонента контролю поведінки у групах із різним співвідношенням самооцінки рівня свободи та відповідальності застосовувався порівняльний аналіз із використанням непараметричного критерію U Манна-Уїтні.

Значні відмінності виявлено у показнику Програмування ($p=0,001$) та загальному рівні саморегуляції ($p=0,038$) (табл.3.10).

Таблиця 3.10.

Відмінності у когнітивному компоненті контролю поведінки у групах з різним співвідношенням самооцінки свободи та відповідальності

Саморегуляція	N=113		Група з величезним переважанням волі (N=25)		Група з переважанням Відповідальності (N=39)		Критерій U Манна-Уїтні
	M	SD	M	SD	M	SD	P-рівень значимості
Планування	5,84	2,04	5,3	1,78	5,75	1,8	-
Моделювання	5,34	1,88	5,08	1,89	5,5	1,47	-
Програмування	5,73	1,76	4,68	1,79	6,12	1,68	0,001
Оцінка результатів	5,11	1,88	4,34	1,52	5,35	1,93	-
Гнучкість	6,31	1,66	6,04	1,56	6,52	1,43	-
Самостійність	5,69	2,04	5,88	1,98	5,47	2,01	-
Загальний рівень Саморегуляції	28,85	5,29	26,69	5,06	29,56	4,87	0,038

Більш вільні підлітки характеризуються середніми значеннями показників Планування, Моделювання, Оцінка результатів, Гнучкість, Самостійність. Низькі значення за показником Програмування свідчать про невміння та небажання підлітків продумувати послідовність своїх дій. Вони вважають за краще діяти імпульсивно, не можуть самостійно сформулювати програму дій, часто стикаються з неадекватністю отриманих результатів цілям діяльності і при цьому не вносять змін до програми дій, діють шляхом спроб і помилок. Середні значення за показником Загальний рівень саморегуляції відбивають адекватний рівень сформованості індивідуальної системи усвідомленої саморегуляції довільної активності. Більше відповідальні підлітки мають середні значення за всіма показниками когнітивного компонента контролю поведінки.

При аналізі емоційного компонента контролю поведінки підлітків за допомогою методики «ЕМІн» Люсіна було отримано такі результати (табл.3.11).

Розвиток міжособистісного емоційного інтелекту підлітків відповідає середнім значенням за тестовими нормами. Дані результати свідчать про сформовану здатність розуміти емоційний стан людини на основі зовнішніх проявів емоцій (міміка, жестикуляція, звучання голосу) та/або інтуїтивно; чуйності до внутрішніх станів інших людей. А також про досить розвинену здатність викликати в інших людей ті чи інші емоції, знижувати інтенсивність небажаних емоцій.

Розвиток внутрішньоособового інтелекту підлітків також відповідає середнім значенням за тестовими нормами. Відповідно у підлітків досить розвинена здатність до усвідомлення своїх емоцій: їх розпізнавання та ідентифікація, розуміння причин, що їх викликали, здатність до вербального опису; здатність і потреба керувати своїми емоціями, викликати та підтримувати бажані емоції та тримати під контролем небажані. Вони здатні контролювати зовнішні прояви своїх емоцій.

Таблиця 3.11.

Відмінності в емоційному компоненті контролю поведінки у групах із різним співвідношенням самооцінки свободи та відповідальності

Емоційний інтелект	N=113		Група з величезним переважанням свободи (N=26)		Група з переважанням відповідальності		Критерій U Манна-Уїтні
	M	SD	M	SD	M	SD	
Показники							p-рівень значущості

Закінчення Табл. 3.11

Міжособистісний емоційний інтелект	41,64	8,62	36,54	7,87	45,05	9,24	0,000
Внутрішньоособистісний емоційний інтелект	40,99	9,52	38,96	9,19	42,05	10,58	-
Розуміння емоцій	40,36	8,28	34,88	7,05	42,78	8,27	0,000
Управління емоціями	42,28	8,26	40,62	7,56	44,33	9,94	-
Загальний емоційний інтелект	82,63	14,71	75,88	12,31	87,38	16,77	0,004

Для вивчення особливостей емоційного компонента контролю поведінки у групах із різним співвідношенням самооцінки рівня свободи та відповідальності застосовувався порівняльний аналіз із використанням непараметричного критерію U Манна-Уїтні.

Значні відмінності виявлені за показником міжособистісного емоційного інтелекту ($p = 0,000$), а саме в здатності підлітків розуміти чужі емоції ($p = 0,000$). І на показник загального емоційного інтелекту ($p=0,004$).

У підлітків із групи більш вільних низький показник загального емоційного інтелекту свідчить про те, що у них не розвинена здатність до розуміння власних емоцій та управління ними, а також здатність до розуміння чужих емоцій та управління ними. При цьому сильніше це відбивається у слабкій здатності усвідомлювати власні емоції, тобто розпізнавати їх, усвідомлювати причини, здатність їх вербально описати. У слабкій здатності до розпізнавання емоцій інших з урахуванням зовнішніх проявів чи інтуїтивно й управлінню ними, тобто здатність викликати бажані емоції в інших і знижувати інтенсивність небажаних.

У підлітків із групи найбільш відповідальних усі показники емоційного компонента мають середні значення за тестовими нормами. Однак, варто зазначити, що міжособистісний інтелект у цих підлітків виражений сильніше

за інші показники, тобто можна відзначити більш розвинену здатність до розуміння емоцій інших та управління ними.

При аналізі вольового компонента контролю за допомогою методики «Шкала контролю над дією» Ю. Куля, було виявлено такі особливості вольової регуляції підлітків (табл. 3.12).

Результати за шкалою контролю при плануванні свідчать про здатність підлітків під час підготовки та прийняття рішень відволікатися від неповноцінних, конкуруючих намірів та іншої нерелевантної, інтерферуючої інформації. Типом вольової регуляції є саморегуляція, що визначається орієнтацією на дію.

Результати за шкалою контролю над дією під час реалізації відбивають слабку здатність підлітків перебувати у процесі реалізації наміру необхідний час, їм складніше утримувати у фокусі уваги актуальний намір, виявляти наполегливість. Типом волею регуляції є самоконтроль, що визначається орієнтацією на стан.

Результати за шкалою контролю за дією при невдачі відображають схильність підлітків при аналізі подій минулого та майбутнього, пов'язаних з реалізованою дією, фіксуватися на негативних емоційних переживаннях і, як наслідок, припиняти процес реалізації наміру у разі виникнення труднощів. Типом вольової регуляції є самоконтроль.

Отже, підлітки переважно орієнтовані стан при регуляції навмисного впливу. Для них характерні думки, що повторюються, з приводу нереалізованих намірів, які в даний момент не можуть бути завершені, або відбулися невдачах, які не можна виправити. Емоційні переживання, пов'язані з успіхом досягнення кінцевого результату, сприймаються як заважають, але це, своєю чергою, породжує труднощі під час реалізації дії і вимагає додаткових вольових зусиль, довільного контролю із боку «Я». Незважаючи на здатність підлітків ініціювати діяльність, кінцевий результат (ціль) часто не досягається через конфлікт (виникнення конкуруючого наміру, думок про неуспіх, високу емоційну напругу і т.д.), що

переживається на свідомому рівні і великій енерговитратності процесу за рішенням цього конфлікту.

Таблиця 3.12.

Відмінності у вольовому компоненті контролю поведінки у групах з різним співвідношенням самооцінки свободи та відповідальності

Контроль за дією	N=113		Група з перевагою свободи (N=25)		Група з переважанням відповідальності (N=39)		Критерій U Манна-Уїтні
	М	SD	М	SD	М	SD	
Показники							р-рівень значущості
Контроль за дією при невдачі	5,87	2,92	6,08	2,25	5,82	2,85	-
Контроль за дією під час реалізації	5,36	2,47	4,80	2,08	5,76	2,65	-
Контроль за дією під час планування	7,45	2,84	7,08	2,39	7,56	2,50	-

Для вивчення особливостей вольового компонента контролю поведінки у групах із різним співвідношенням самооцінки рівня свободи та відповідальності застосовувався порівняльний аналіз із використанням непараметричного критерію U Манна-Уїтні.

Значних відмінностей не виявлено. Рівень розвитку вольової регуляції у двох групах відповідає рівню, виявленому по всій вибірці підлітків.

Структура контролю поведінки

Для виявлення структури контролю поведінки підлітків було проведено кореляційний аналіз г-пірсона. Було виявлено 48 позитивних зв'язків усередині показників контролю поведінки: з них 33 зв'язки при $p < 0,01$ та 15 зв'язків при $p < 0,05$ (рис.6). У цілому нині структура контролю поведінки характеризується інтегрованістю всіх її підсистем. Системоутворюючими показниками виступають Розуміння емоцій (11 позитивних зв'язків) та Оцінка результатів (11 позитивних зв'язків). Слабко інтегрованим показником контролю поведінки є самостійність (2 позитивні зв'язки).

Очевидно, здатність розуміти емоції, виявляти причини, що їх

викликали, а також здатність самостійно оцінювати результати діяльності, виступають ключовими параметрами при регуляції довільної активності підлітків. Тоді як автономність системи регуляції пов'язані з цілісною структурою контролю поведінки, тобто здатність до самостійної регуляції своєї активності відбувається незалежно від рівня розвитку контролю поведінки.

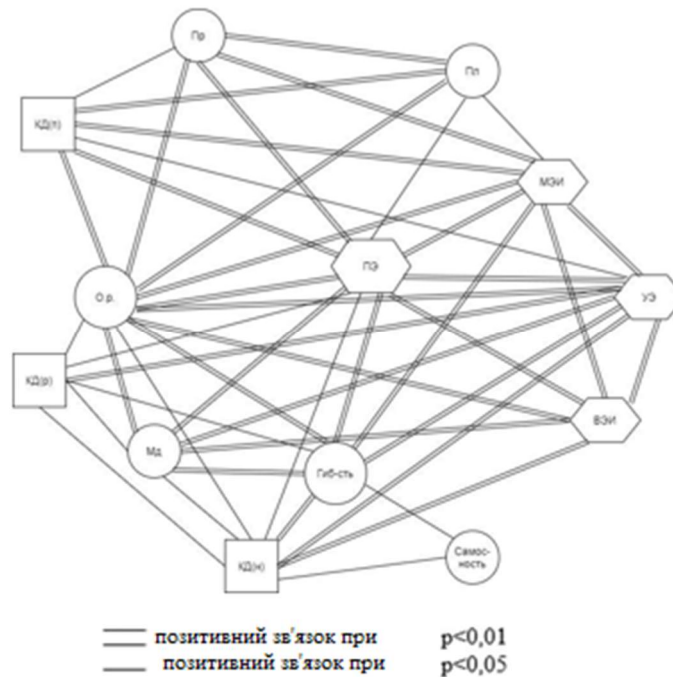

Рис. 3.6. Взаємозв'язок показників контролю поведінки у спільній вибірці

Структура контролю поведінки у групах із різним співвідношенням самооцінки реальної свободи та відповідальності

Для виявлення структури контролю поведінки у групах із різним співвідношенням самооцінки рівня свободи та відповідальності нами було проведено кореляційний аналіз r-Пірсона.

У групі найбільш відповідальних підлітків виявлено 35 позитивних зв'язків всередині показників контролю поведінки: 18 позитивних при $p < 0,01$ і 17 позитивних зв'язків при $p < 0,05$ (рис. 3.7).

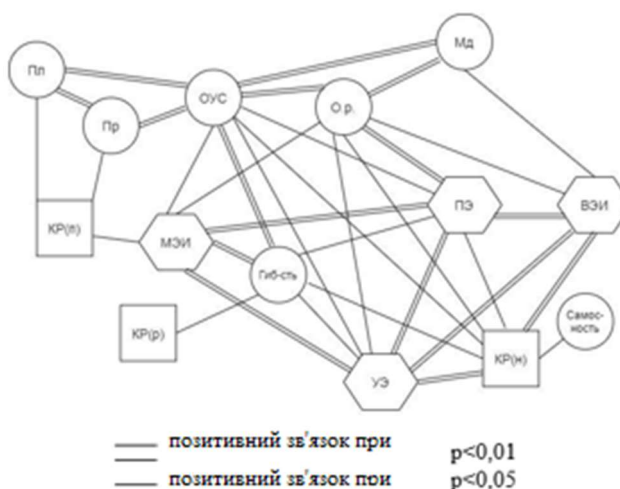

Рис. 3.7. Взаємозв'язок показників контролю поведінки групи найбільш відповідальних підлітків

Усередині когнітивного компонента контролю поведінки виявлено 7 позитивних зв'язків. Усередині емоційного компонента контролю поведінки виявлено 5 позитивних зв'язків. Зв'язки відсутні усередині вольового компонента контролю поведінки.

Системо-утворюючими, тобто які мають найбільше зв'язків з іншими показниками компонентів контролю поведінки, є показники саморегуляції Гнучкість та Оцінка результатів.

Так, оцінка результатів позитивно пов'язана з усіма показниками емоційного інтелекту та з показником Контролю за дією при невдачі у вольовому компоненті. Це свідчить про те, що розвиток здатності адекватно оцінювати результати своєї діяльності, у тому числі неузгодженість цілей та результатів, пов'язаний з розвитком емоційного компонента контролю поведінки насамперед такого показника як розуміння своїх та чужих емоцій ($p < 0,05$), а також з вольовим компонентів Контролю за дією при невдачі, тобто зі здатністю ініціювати діяльність незважаючи на минулі невдачі та можливі труднощі у майбутньому ($p < 0,05$).

Гнучкість пов'язана з трьома показниками емоційного компонента Міжособистісним емоційним інтелектом ($p < 0,01$), Розумінням емоцій ($p < 0,05$), Управлінням емоціями ($p < 0,05$) і двома показниками вольового компонента - Контролем за дією при невдачі ($p < 0,05$), та Контролем за дією

при реалізації ($p < 0,05$). Тобто здатність до гнучкої перебудови власної регуляторної системи при зовнішніх і внутрішніх умовах, що змінюються, пов'язана з розвинуеною здатністю підлітків розуміти емоції інших і управляти ними, а також зі здатністю при реалізації наміру утримувати мету, проявляти наполегливість, а при невдачі, не фокусуватися на негативних емоційних переживаннях і знову будувати програму дії з урахуванням помилки.

У регуляції довільної активності задіяні компоненти емоційного інтелекту. Тобто, свою діяльність підлітки реалізують з урахуванням емоцій інших людей.

Контроль поведінки найбільш відповідальних підлітків відрізняється високою інтегрованістю всіх його підсистем - когнітивної, емоційної та вольової, про це свідчить кількість позитивних зв'язків.

У групі вільніших підлітків всього виявлено 15 зв'язків усередині контролю поведінки: 6 позитивних зв'язків при $p < 0,01$ та 9 позитивних зв'язків при $p < 0,05$ (рис. 3.8).

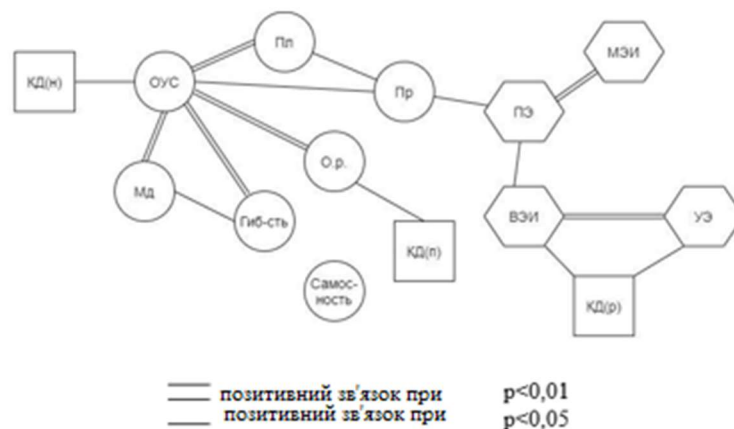

Рис. 3.8. Взаємозв'язок показників контролю поведінки у групі більш вільних підлітків

Усередині когнітивного компонента контролю поведінки виявлено 7 позитивних зв'язків. Усередині емоційного компонента виявлено 3 позитивні зв'язки. Усередині вольового компонента зв'язку відсутні.

Фактично саморегуляція (когнітивний компонент) та емоційний

інтелект утворюють окремі, не пов'язані між собою системи. А вольовий компонент контролю поведінки окремими своїми показниками пов'язаний як з емоційним інтелектом, і з саморегуляцією.

Незалежним від усієї структури саморегуляції та підсистем контролю поведінки виявилось регуляторно-особистісна властивість Самостійність.

Саморегуляція активності підлітків відбувається незалежно від емоційної регуляції, тобто свою діяльність підлітки реалізують без урахування своїх та чужих емоцій.

Структура контролю поведінки у групі більш вільних підлітків відрізняється низьким ступенем інтеграції її підсистем – когнітивної, емоційної та вольової.

Таким чином, були виявлені відмінності в когнітивному та емоційному компоненті контролю поведінки та у структурі контролю поведінки.

Група більш відповідальних підлітків відрізняється вищими значеннями показників саморегуляції - Програмування та Загального рівня саморегуляції та показниками емоційного інтелекту - Міжособистісного емоційного інтелекту, Розуміння емоцій та Загального рівня емоційного інтелекту. Крім того, структура контролю поведінки у групі більш відповідальних підлітків відрізняється високою інтегрованістю всіх його підсистем, у той час як підсистеми контролю поведінки у групі більш вільних підлітків слабо інтегровані і скоріше являють собою окремі системи когнітивного та емоційного контролю.

Можна дійти невтішного висновку у тому, що відповідальні підлітки, свідомо регулюючи свою поведінку, в оцінці результатів своєї діяльності спираються на емоції інших покупців, безліч залежно від цього перебудовувати систему регуляції своєї активності. У той час як у більш вільних підлітків емоційний інтелект не пов'язаний із саморегуляцією поведінки, тобто підлітки не враховують своїх і чужих емоційних переживань при плануванні, реалізації та оцінці своєї поведінки.

Для виявлення зв'язків між самооцінкою рівнів реальної свободи та

відповідальності та показників контролю поведінки було проведено кореляційний аналіз r-Спірмена.

Взаємозв'язок самооцінки рівня волі та відповідальності підлітків представлено Рис. 3.9.

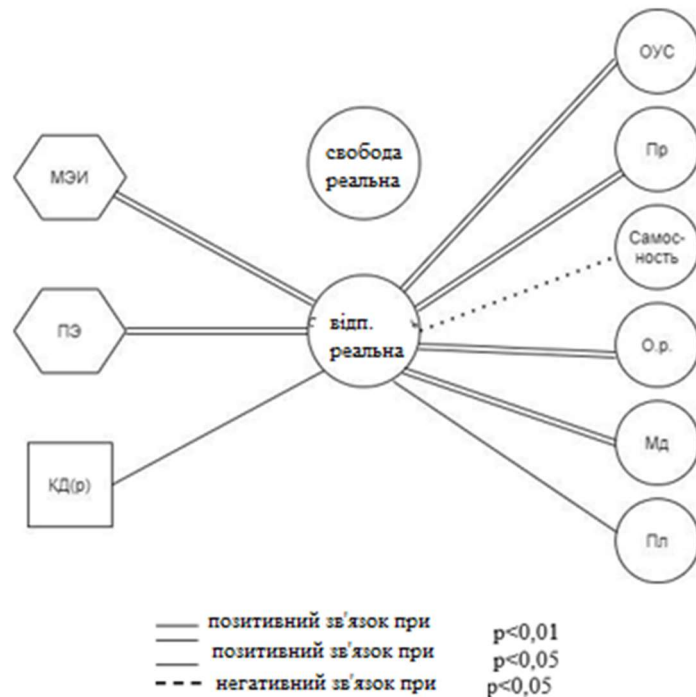

Рис. 3.9. Взаємозв'язок самооцінки рівнів реальної свободи та відповідальності з показниками контролю поведінки

Показники самооцінки реальної відповідальності мають позитивний зв'язок із показниками когнітивного компонента контролю поведінки: програмуванням ($p < 0,01$), оцінкою результатів ($p < 0,01$), моделюванням ($p < 0,01$), плануванням ($p < 0,05$) оцінкою результатів ($p < 0,01$), загальним рівнем саморегуляції ($p < 0,01$); з показниками емоційного компонента контролю поведінки: міжособистісним емоційним інтелектом ($p < 0,01$), розумінням емоцій ($p < 0,01$) та з показником вольового компонента: контролем за дією при реалізації ($p < 0,05$). Негативний зв'язок самооцінки реальної відповідальності виявлений з показником когнітивного компонента - самостійністю ($p < 0,05$).

З цього випливає, що чим вища здатність підлітка виділяти значні зовнішні та внутрішні умови діяльності, усвідомлено та детально

продумувати способи своїх дій, адекватно оцінювати результати, їх збіг чи неузгодженість із метою, спрямованість на емоції інших людей, а саме здатність до розуміння емоцій інших, тим вище самовідчуття власної відповідальності. При цьому чим вище самовідчуття відповідальності, тим нижче здатність підлітків до автономної діяльності, самостійно спланованої та організованої.

Таким чином, висока самооцінка відповідальності підлітків, пов'язана з тим, що вони мають здатність до усвідомленої регуляції довільної активності, але при цьому орієнтовані на емоції інших людей, що у свою чергу пов'язано з несамостійністю у висуванні власних цілей діяльності та більшою залежністю від думки та оцінок. навколишній.

Взаємозв'язок самооцінки рівня волі та відповідальності групи найвільніших підлітків представлено рис. 3.10.

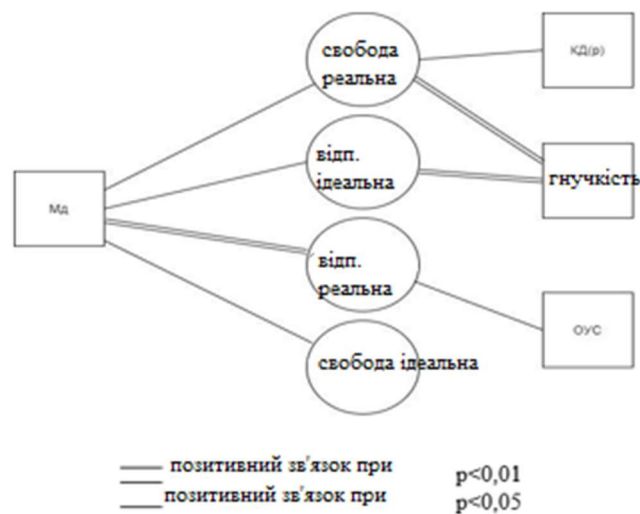

Рис. 3.10. Взаємозв'язок самооцінки рівнів свободи та відповідальності у групі більш відповідальних підлітків

Підвищення значень показника Моделювання супроводжує підвищення самооцінки рівнів реальної свободи ($p < 0,05$) та відповідальності ($p < 0,01$) та рівнів ідеальної свободи ($p < 0,05$) та відповідальності ($p < 0,05$). Підвищення значень загального рівня саморегуляції супроводжує підвищення самооцінки рівня реальної відповідальності ($p < 0,05$). Підвищення значень показника Гнучкість супроводжує підвищення самооцінки рівня реальної ($p < 0,01$) та

ідеальної свободи ($p < 0,01$). Підвищення значень показника Контроль за дією під час реалізації КД (р) супроводжує підвищення самооцінки рівня реальної свободи ($p < 0,05$).

Високі результати самооцінки рівня реальної свободи пов'язана з індивідуальною розвиненістю уявлень про внутрішні та зовнішні значущі умови діяльності як у поточній ситуації, так і в прогнозованому майбутньому, з пластичністю всіх регуляторних процесів, та зі здатністю утримувати у фокусі уваги актуальну мету, виявляючи наполегливість при реалізації наміру. І навпаки, низькі результати самооцінки рівня реальної свободи пов'язані зі слабкою сформованістю процесів моделювання, з несформованою здатністю перебудовувати, вносити корекції до системи саморегуляції при зміні зовнішніх чи внутрішніх умов, та труднощами при реалізації наміру.

Високі результати самооцінки рівня реальної відповідальності пов'язані зі сформованою здатністю підлітків враховувати значні зовнішні та внутрішні умови при реалізації діяльності, а також з високим рівнем сформованості індивідуальної системи регуляції та навпаки.

Взаємозв'язок самооцінки волі та відповідальності з контролем поведінки у групі найбільш відповідальних підлітків представлена рис. 3.11.

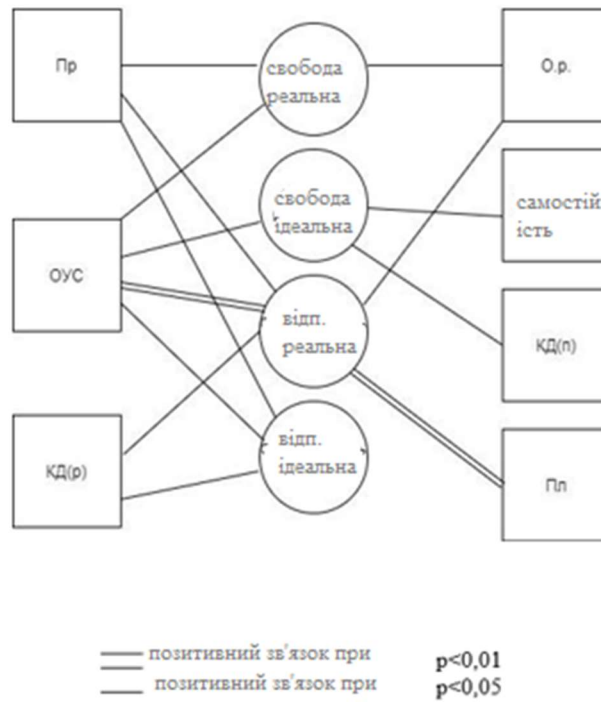

Рис. 3.11. Взаємозв'язок самооцінки рівнів свободи та відповідальності у групі більш відповідальних підлітків

Підвищення значень показника Програмування супроводжує підвищення самооцінки рівня реальної свободи ($p < 0,05$) та відповідальності ($p < 0,05$) та рівня ідеальної відповідальності ($p < 0,05$). Підвищення значень показника Планування супроводжує підвищення самооцінки рівня реальної відповідальності ($p < 0,01$). Підвищення значень показників Оцінка результатів супроводжує підвищення самооцінки рівнів реальної свободи ($p < 0,05$) та відповідальності ($p < 0,05$). Підвищення значень показника Самостійність супроводжує підвищення самооцінки рівня ідеальної відповідальності ($p < 0,05$). Підвищення значень показника загального рівня саморегуляції супроводжує підвищення самооцінки рівнів реальної свободи ($p < 0,05$) та відповідальності ($p < 0,01$) та рівнів ідеальної свободи ($p < 0,05$) та відповідальності ($p < 0,05$). Підвищення значень показників Контролю за дією під час планування супроводжує підвищення самооцінки рівня ідеальної свободи ($p < 0,05$). Підвищення значень показника Контроль за дією при реалізації супроводжує підвищення самооцінки рівнів реальної ($p < 0,05$) та ідеальної відповідальності ($p < 0,05$).

Високі результати самооцінки рівня реальної свободи пов'язані зі сформованою потребою підлітків продумувати способи своїх дій та поведінки для досягнення поставленої мети, з розвиненою здатністю адекватно оцінювати результати своїх дій, зіставляючи їх із спочатку обраною метою, а також зі сформованою індивідуальною системою усвідомленої регуляції поведінки.

Високі результати самооцінки рівня реальної відповідальності пов'язані зі сформованою потребою підлітків самостійно висувати цілі діяльності, детально розробляти план дій, розвиненою здатністю продумувати способи своїх дій для досягнення цілей, здатністю адекватно оцінювати результати своїх дій, загальним рівнем сформованості індивідуальної системи саморегуляції, а також здатністю утримувати мета при реалізації наміру та проявом наполегливості.

Таким чином, аналіз взаємозв'язків самооцінки свободи та відповідальності на всій вибірці підлітків показав, що самооцінка відповідальності має безліч зв'язків з показниками контролю поведінки, а саме з показниками когнітивного компонента: плануванням, програмуванням, моделюванням, оцінкою результатів (позитивні зв'язки) та самостійністю (негативний зв'язок)); з показниками емоційного компонента: міжособистісний емоційний інтелект, розуміння емоцій (позитивні зв'язки); з показником вольового компонента: контроль за дією при реалізації (позитивний зв'язок). Зв'язків самооцінки реальної свободи з контролем поведінки не виявлено.

Самооцінка рівнів свободи та відповідальності у групах з різним співвідношенням свободи та відповідальності пов'язана з різними показниками контролю поведінки. Так, у групі більш вільних підлітків, самооцінка реальної свободи пов'язана з Моделюванням, Гнучкістю та Контролем за дією при реалізації, а у групі більш відповідальних – з Програмуванням, Оцінкою результатів та Загальним рівнем саморегуляції. Самооцінка рівня реальної свободи групи більш вільних підлітків пов'язані з

Моделюванням і Загальним рівнем саморегуляції, а групі відповідальних – з Плануванням, Програмуванням, Оцінкою результатів, Загальним рівнем саморегуляції, Самостійністю і Контролем над дією під час реалізації.

Для виявлення вікових відмінностей ми розділили вибірку групи середніх підлітків (N=61) і старших підлітків (N=52). Віковий діапазон середніх підлітків від 12 до 14 років, віковий діапазон старших підлітків від 14 до 17 років.

Спочатку було проведено частотний аналіз народження категорій свободи та відповідальності у двох групах. Розглянемо особливості уявлень про свободу (рис.3.12).

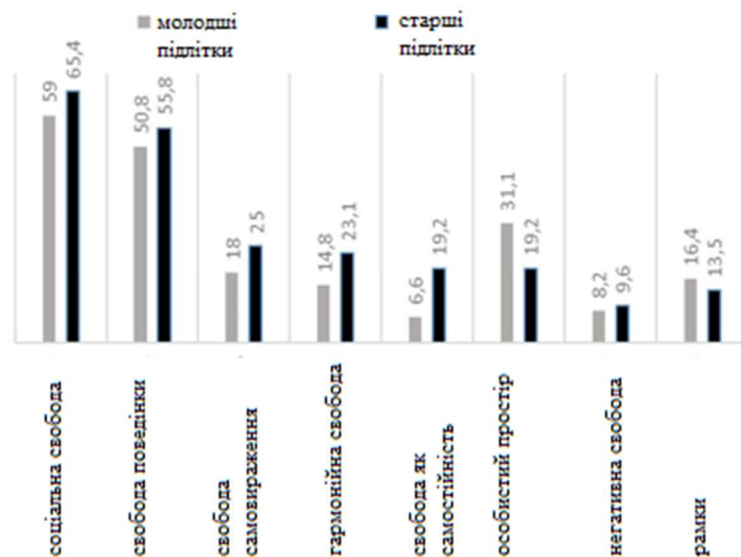

Рис. 3.12. Співвідношення категорій свободи в уявленнях середніх та старших підлітків

Усі виділені категорії свободи представлені у відповідях підлітків обох груп. Найбільш поширеними серед відповідей є категорії Соціальна свобода та Свобода поведінки. У групі середніх підлітків частіше, ніж у групі старших підлітків свобода визначається через категорію Особисте простір, а групі старших підлітків частіше зустрічаються категорії Свобода самовираження і Свобода як самостійність. Мабуть, до старшого підліткового віку фокус змінюється з уявлень про свободу, як про можливість провести час із друзями, зайнятися улюбленою справою, на

можливість відкрито висловити свою думку у суспільстві та виявити свою самостійність та відповідальність.

За результатами частотного аналізу народження категорій відповідальності були виявлені такі особливості (рис.3.13).

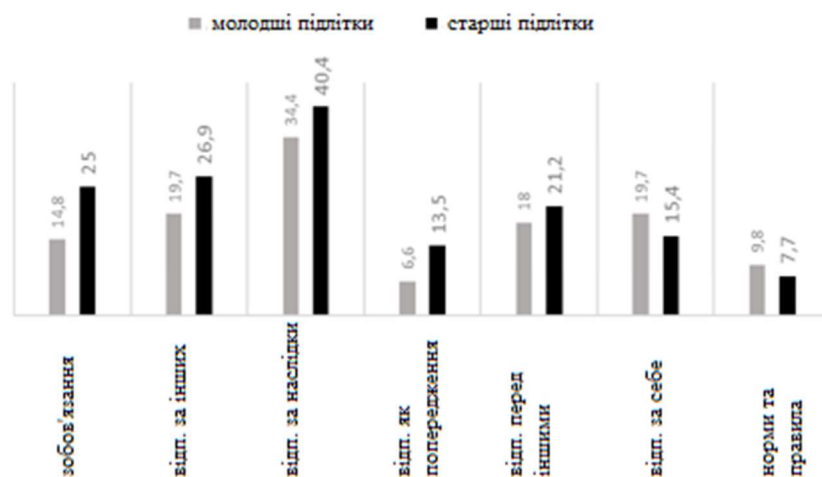

Рис. 3.13. Співвідношення категорій свободи в уявленнях середніх та старших підлітків

Усі виділені категорії відповідальності представлені у відповідях обох груп. Найбільш поширеним уявленням про відповідальність для двох груп є категорія відповідальності за наслідки. Відмінності виявляються в частоті категорій Відповідальність за інших, Зобов'язання (ці категорії зустрічаються частіше у відповідях старших підлітків) і категорії Відповідальність за себе (частіше зустрічається у середніх підлітків). Очевидно, з віком відповідальність, яка виявляється у сумлінному ставленні до своєї роботи, має більшу вагу, ніж відповідальність за себе, як прояв самопідтримки, самостійності.

Самооцінка рівнів свободи та відповідальності у групах середніх та старших підлітків

Для аналізу вікових відмінностей щодо самооцінки рівня свободи та відповідальності використовувався непараметричний критерій U Манна-Уїтні.

Значні відмінності виявлені в самооцінці реальної відповідальності ($p =$

0,008). У старших підлітків самооцінка рівня реальної свободи вища, ніж у групі середніх підлітків (табл. 3.13).

Таблиця 3.13.

Відмінності самооцінки рівня свободи та відповідальності у двох групах

Шкали	Середні підлітки (N=34)			Старші підлітки (N=44)			U-Манна- Вітні
	М	SD	Середній ранг	М	SD	Середній ранг	P-рівень значущості
Самооцінка рівня реальної свободи	5,94	2,35	37,45	6,62	1,66	44,10	-
Самооцінка рівня реальної відповідальності	6,01	2,44	35,02	7,50	1,88	49,58	0,008
Домагання рівня свободи	8,04	2,26	36,81	8,87	1,26	45,54	-
Домагання рівня відповідальності	7,16	2,83	36,63	8,33	2,03	45,96	-

Значні відмінності виявлені в самооцінці реальної відповідальності ($p = 0,008$). У старших підлітків самооцінка рівня реальної свободи вища, ніж у групі середніх підлітків.

Варто зазначити, що самооцінка старших підлітків за всіма шкалами свободи та відповідальності вища, ніж самооцінка середніх підлітків. Підлітки двох груп вважають себе відповідальнішими, ніж вільними.

Співвідношення домагань рівня свободи та відповідальності групи старших підлітків перебуває у балансі, тобто вони однаково хочуть бути і вільними, і відповідальними. Співвідношення рівня домагань волі та відповідальності групи середніх підлітків відбиває бажання середніх підліток бути вільнішими, ніж відповідальними. Варіативність оцінок у групі середніх підлітків вища, ніж у групі старших підлітків.

Таким чином, оцінка себе як відповідального вище групи старших підлітків. При цьому і старші та середні підлітки хочуть бути вільнішими і відповідальнішими, з тією лише різницею, що старші підлітки прагнуть балансу між свободою та відповідальністю, а середні – хочуть бути вільнішими.

Відмінності у контролі поведінки середніх та старших підлітків У ході порівняльного аналізу за допомогою параметричного критерію t-Стюдента було виявлено відмінності показників саморегуляції у групах середніх та старших підлітків (табл.3.14).

Таблиця 3.14.

Відмінності у когнітивному компоненті контролю поведінки у групах середніх та старших підлітків

Саморегуляція	Середні підлітки (N=61)		Старші підлітки (N=52)		t-критерій Стюдента
	М	SD	М	SD	p-рівень значущості
Планування	5,57	1,80	6,19	1,94	-
Моделювання	5,32	1,82	5,36	1,82	-
Програмування	5,32	1,71	6,23	1,69	0,006
Оцінка результатів	4,77	1,78	5,55	1,80	0,022
Гнучкість	6,26	1,56	6,40	1,48	-
Самостійність	5,85	2,05	5,50	1,94	-
Загальний рівень саморегуляції	27,98	4,93	30,00	5,36	0,040

У старших підлітків значно вище показники Програмування ($p=0,006$), Оцінка результатів ($p=0,022$), Загальний рівень саморегуляції ($p=0,040$). Загалом усі показники саморегуляції у двох групах відповідають тестовим нормам, що свідчить про середній рівень сформованості індивідуальної системи регулювання активності підлітків. У результаті порівняльного аналізу з допомогою параметричного критерію t-Стюдента було виявлено відмінності показників емоційного інтелекту групах середніх і старших підлітків (табл.3.15).

Таблиця 3.15.

Відмінності в емоційному компоненті контролю поведінки у групах середніх та старших підлітків

Емоційний інтелект	Середні підлітки (N=61)		Старші підлітки (N=52)		T-критерій Стюдента
	М	SD	М	SD	P-рівень значущості
Показники					

Закінчення Табл. 3.15

Міжособистісний емоційний інтелект	39,45	10,13	44,36	8,4	0,007
Внутрішньоособистісний емоційний інтелект	44,39	10,43	41,98	9,91	-
Розуміння емоцій	37,97	8,78	43,15	8,18	0,002
Управління емоціями	41,88	9,92	43,19	8,65	-
Загальний емоційний інтелект	79,85	16,79	86,35	15,13	0,034

У старших підлітків значно вище показники Міжособистісного емоційного інтелекту ($p=0,007$), розуміння емоцій ($p=0,002$) і управління емоціями ($p=0,034$).

Усі показники емоційного інтелекту старших підлітків відповідають середнім значенням за тестовими нормами. Такі показники як міжособистісний емоційний інтелект і розуміння емоцій у групі середніх підлітків відповідають низьким значенням за тестовими нормами. У середніх підлітків не сформовано здатність розуміти емоційні переживання інших, ідентифікувати їх за зовнішніми проявами, визначати причини, що їх викликали.

Таблиця 3.16.

Відмінності у вольовому компоненті контролю поведінки у групах середніх та старших підлітків

Контроль за дією	Середні підлітки (N=61)		Старші підлітки (N=52)		Критерій U Манна-Уїтні
	М	SD	М	SD	
Показники					P-рівень значущості
Контроль за дією при невдачі	5,80	2,72	5,96	2,63	-
Контроль за дією під час реалізації	5,50	2,54	5,17	2,30	-
Контроль за дією під час планування	7,18	2,59	7,77	2,62	-

Відмінностей у вольовому компоненті контролю поведінки був виявлено (табл. 3.16). Контроль за дією під час планування визначається

орієнтацією на дію. Контроль за дією при реалізації та невдачі визначається орієнтацією на стан.

Таким чином, було виявлено мікро-вікові відмінності у контролі поведінки. У старших підлітків рівень розвитку показників саморегуляції Програмування та Гнучкість вищий, ніж у групі молодших підлітків, тобто у них краще розвинена здатність детально продумувати способи своїх дій та поведінки, досягаючи поставлених цілей, а також здатність адекватно оцінювати себе та результати своєї діяльності. У старших підлітків краще розвинений міжособистісний емоційний інтелект: краще розуміють емоції інших людей і вміють ними управляти.

3.2 Результати дослідження

У ході цього дослідження було розглянуто проблему свободи та відповідальності у зв'язку з контролем поведінки. Дане дослідження передбачало аналіз когнітивного компонента свободи та відповідальності, а саме уявлень підлітків, афективного компонента – самовідчуття свободи та відповідальності та регуляторного компонента – контроль поведінки.

Наше дослідження відрізняється від проведених раніше тим, що для виявлення особливостей свободи та відповідальності ми не використовували б'єктивних методик із заданими конструктами свободи та відповідальності, а спробували виявити особливості уявлень та самовідчуття так, як вони зуміються підлітками, тому дане дослідження відрізняється більшою суб'єктивністю, однак, дозволяє глибше зрозуміти природу свободи та відповідальності у підлітковому віці. Як базовий підстави, однак, ми враховували, що одним з основних механізмів реалізації вільної та відповідальної поведінки є контроль поведінки як психологічний рівень регуляції, що реалізує індивідуальні ресурси психічної організації людини, що забезпечує співвідношення внутрішніх можливостей та зовнішніх цілей.

Було виділено 7 категорій свободи та 7 категорія відповідальності. Найбільш типовим для підлітків нашої вибірки було визначення свободи через категорії Соціальної свободи та Свободи дії, а відповідальності – через категорії Відповідальність за вчинки, Зобов'язання та Відповідальність перед іншими. Дані результати узгоджуються з результатами подібних досліджень, в яких наголошується на значущості для підлітків такої характеристики свободи як незалежність, можливість здійснювати вибір та діяти на основі власних бажань, в цілому їх уявлення про свободу можна віднести до усталеного в психології виду свободи - "свободи від". У психології уявлення про особистісну свободу, як усвідомлену активність, опосередкованої ціннісним «навіщо» представлено у відповідях підлітків у поодиноких випадках. У дослідженні Н.А. Степанової виявлено таку ж тенденцію у

підлітковому віці: орієнтація на зовнішній вигляд свободи, яка в юнацькому віці змінюється значимістю змішаного виду свободи. «До студентського віку уявлення про свободу суттєво диференціюється: внутрішній вид свободи вигляді свободи проявляється досить сильно». Проте дослідження О. С. Белової, проведене на студентах різних спеціальностей (економістів, військових, психологів), демонструє, що тільки у студентів-психологів духовна, внутрішня свобода стоїть на першому місці, дві інші групи, як і підлітки, визначають свободу через самостійність та незалежність більш усвідомленому і зрілому ставлення до свободі.

Уявлення про відповідальність підлітків характеризуються соціальною спрямованістю та такою характеристикою як старанність. Зв'язок свободи поведінки та відповідальності за свої вчинки характеризує прагнення підлітків до самостійності. Саме в цьому зв'язку розкривається головна сутність свободи та відповідальності, їхня діалектична єдність: тільки вільна дія, незалежна від чужої волі, мимовільна, веде до прийняття відповідальності за його наслідки.

Самовідчуття свободи та відповідальності підлітків знаходиться в середньому діапазоні оцінок, при цьому претензії належать до високого діапазону. Загалом ці дані узгоджуються з наростаючою потребою підлітків в втономії. Однак неузгодженість між реальною та ідеальною свободою може викликати напругу. Оскільки свобода підлітків, так, як розуміють її вони, меншою мірою залежить від їх власних зусиль і багато визначається соціальним контролем, ми припускаємо, що ця напруга надалі може призводити до підліткового бунту, тобто чим більше неузгодженість між реальною та ідеальною. свободою, тим вищий ризик реактивного опору чи, навпаки, вивченої безпорадності.

Ситуація з відповідальністю дещо інакше, уявлення підлітків про неї свідчать, що вона безпосередньо залежить від них самих, але при цьому

е

л Контроль поведінки підлітків характеризується середнім рівнем звитку показників когнітивної та емоційної підсистем та типом вольової регуляції – самоконтроль. При цьому вся система контролю поведінки характеризується високою інтегрованістю її показників, при системотворчій ролі емоційної регуляції, що поєднує когнітивну та вольову регуляцію. Дані результати пов'язані з тим, що підлітковий вік є найбільш сензитивним для формування здібностей адекватно інтерпретувати свої та чужі емоції, вміння керувати емоцією, розуміти їх причини, оскільки виступає основою ефективного спілкування підлітків, провідною діяльністю яких є інтимно-особистісне спілкування.

ь Контроль поведінки підлітків пов'язані з їх самовідчуттям свободи і пов'язані з їх самовідчуттям відповідальності. Ці дані можна пояснити локусом відповідальності у уявленнях, реалізація якої залежить самих підлітків і локусом свободи, що у більшою мірою залежить від зовнішнього впливу. Самовідчуття відповідальності насамперед пов'язані з когнітивної саморегуляцією і міжособистісним емоційним інтелектом, саме з розумінням емоцій. Підлітки, які почуваються більш відповідальними, характеризуються високою здатністю до програмування своїх дій, моделювання умов діяльності, оцінкою результатів і загальним рівнем регуляції довільної активності, вони добре розвинений міжособистісний емоційний інтелект, у своїй гірше розвинена здатність до самостійної постановці цілей діяльності. Ці дані дозволяють нам припускати, що самовідчуття відповідальності визначається орієнтацією підлітків на Іншого при реалізації довільного регулювання діяльності, при цьому цілі діяльності найчастіше задаються ззовні. Реалізація ж вільної поведінки пов'язані з рівнем контролю поведінки.

е Це підтверджує висунуте Д.А. Леонтьєвим припущення про те, що «Свобода і відповідальність мають різні генетичні коріння і в онтогенезі поступове набуття спонтанною активністю ціннісного обґрунтування,

г

д

ж

собистісної доцільності та смислового регулювання, а відповідальність – через перехід від «інтер-» до «інтра-», інтеріоризації механізмів регуляції поведінки все більш високого рівня» .

Було виділено дві групи: перша група почувається вільнішою, ніж відповідальною, друга – навпаки.

Так, підлітки першої та другої групи значимо не відрізняються за своїми уявленнями про свободу та відповідальність, тобто за когнітивним компонентом, проте відмінності виявлені в афективному компоненті – переживання свободи та відповідальності та регуляторному компоненті – контроль поведінки. Ми пов'язуємо такий результат із структурою регуляторного компонента. Контроль поведінки підлітків із першої групи характеризується слабкою інтегрованістю всіх його підсистем, тоді як контроль поведінки. Схожі тенденції у розвитку механізмів свободи та відповідальності у підлітковому віці були виділені у дослідженні Д.А. Леонтєва та Є. Р. Калітеєвської

Можна виділити такі напрями подальших досліджень:

- 1) Як змінюються уявлення про свободу та відповідальність з віком;
 - 2) Вивчення структури контролю поведінки підлітків із балансом між івнями самооцінки реальної свободи та самооцінки реальної відповідальності;
- ль сім'ї у формуванні уявлень про свободу та відповідальність та контроль поведінки..

ВИСНОВКИ

За результатами проведеного дослідження можна зробити такі висновки:

1 Специфіка уявлень підлітків про свободу та відповідальність пов'язана із віковими завданнями, а саме зі становленням особистісної автономії. Тому найпоширенішими категоріями свободи є категорія Соціальна свобода (незалежність від зовнішніх впливів) та свобода поведінки (можливість діяти відповідно до своїх бажань, самостійність у прийнятті рішень), а найпоширенішими категоріями відповідальності є категорії Відповідальність за наслідки своїх дій та слів та відповідальність за інших.

2 Самооцінка рівня реальної та ідеальної свободи дозволяє зробити висновок, що образ вільної людини не збігається з образом Я, підлітки відчувають сильну незадоволеність рівнем своєї свободи. Самооцінка рівня відповідальності знаходиться в діапазоні середніх та високих значень. Більшість підлітків розуміють відповідальність як наслідки, зобов'язання та відповідальність за інших. Вони вважають себе відповідальними людьми, і не прагнуть стати більш відповідальними. Взаємозв'язок категорій відбиває велику узгодженість категорій свободи та відповідальності, причому всередині категорій свободи і всередині категорій відповідальності також спостерігається велика варіативність.

3 Контроль поведінки відповідальних підлітків характеризується інтегрованістю всіх його підсистем – емоційної, когнітивної та вольової. Більш відповідальні підлітки, свідомо регулюючи свою поведінку, в оцінці результатів своєї діяльності спираються на емоції інших і залежно від цього перебудовувати систему регуляції своєї активності. У свою чергу, це, ймовірно, призводить до підвищення відчуття відповідальності, але знижує відчуття власної свободи. Контроль поведінки більш вільних підлітків характеризується слабкою інтегрованістю всіх компонентів, фактично когнітивний і емоційний компоненти виступають незалежними системами. Більш вільні підлітки не враховують чужі емоційні переживання під час

планування, реалізації та оцінки своєї поведінки. Це призводить до протилежного результату у самооцінці свободи та відповідальності – відчуття свободи збільшується, а відчуття відповідальності знижується.

4 Співвідношення рівня свободи та відповідальності групи старших підлітків перебуває у балансі, тобто вони однаково хочуть бути і вільними, і відповідальними. Співвідношення рівня домагань волі та відповідальності групи середніх підлітків відбиває бажання середніх підлітків бути вільнішими, ніж відповідальними.

5 Виявлено, що найвищі показники контролю поведінки пов'язані з високою самооцінкою відповідальності. Самооцінка свободи немає взаємозв'язків із показниками контролю поведінки. Самооцінка рівня відповідальності підлітків пов'язана з рівнем сформованості контролю поведінки у підлітковому віці: чим вищий рівень сформованості контролю поведінки, тим більш відповідальними почуваються підлітки.

6 З віком спостерігаються зміни у емоційному компоненті контролю поведінки, саме у міжособистісному емоційному інтелекті, тобто здатність розпізнавати, розуміти емоційні переживання інших значно вище у старшому підлітковому віці.

У результаті дослідження було підтверджено 1 гіпотеза у тому, що ступінь сформованості показників контролю поведінки має мікро-вікові особливості. Показано, що здатність розпізнавати, розуміти емоційні переживання інших значно вище у старшому віці.

Гіпотеза 2 частково підтверджена. Виявлено, що найвищі показники контролю поведінки пов'язані з високою самооцінкою відповідальності. Самооцінка свободи немає взаємозв'язків із показниками контролю поведінки.

Практична значущість полягає у можливості використання отриманих даних психологами, які працюють із підлітками та батьками. На підставі отриманих результатів можна розробити розвиваючу тренінгову програму для підлітків із саморегуляції, вольового контролю, емоційного інтелекту,

ґрунтуючись на їхніх уявленнях про свободу та відповідальність, а також спрямовану на розширення розуміння свободи та відповідальності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Абульханова-Славская, К. А. Стратегия жизни / К. А. Абульханова-Славская. – М.: Мысл, 2019. – 299 с.
2. Авдулова, Т. П. Психология подросткового возраста: учебник и практикум для академического бакалавриата / Т. П. Авдулова. – М: Юрайт, 2019. – 394 с.
3. Алексин, А. Ю. Философский, психологический и педагогический уровни анализа понятия "моральная ответственность" / А. Ю. Алексин. – АНИ: педагогика и психология, 2018. – 315 с.
5. Атагунов, В. И. Восприятие собственной свободы и самооценка в структуре «Я-концепции» студенческой молодежи / В. И. Атагунов. – КПЖ, 2019. – 114 с.
6. Белова, А. С. Проблема свободы в психологии: методический аспект / А. С. Белова. – М., 2018. – 233 с.
7. Битянова, Н. Р. Проблема саморазвития личности в психологии: аналитический обзор / Н. Р. Битянова. – М: Флинта, 1998. – 148 с.
8. Бозаджиева, В. Л. Понимание свободы и ответственности в подростковом возрасте (гендерный аспект) / В. Л. Бозаджиева. – М: Юрайт, 2015. – 266 с.
9. Борзова, Т. В. Проявление самодетерминации в личностной, деятельностной и социальной самореализации студентов / Т. В. Борзова. – Психолог, 2020. - 321 с.
10. Бурыкина, М. Ю. Сравнительная характеристика способностей самоуправления и саморегуляции поведения подростков с различным уровнем автономии / М. Ю. Бурыкина. – М., 2017. – 243 с.
11. Бутаева, У. А. Неситуативная ответственность как важный критерий зрелости / У. А. Бутаева. – Проблемы современного образования, 2019. – 240 с.
12. Быков, С. В. Психология субъекта социальной (юридической) ответственности / С. В. Быков. – М., 2016. – 221с.

13. Горлова, Н. В. Разрешение конфликтов автономии: подход к исследованию личностной автономии подростков / Н. В. Горлова. – Национальный психологический журнал, 2019. – 98 с.
14. Гришина, Н. В. Экзистенциальная психология / Н. В. Гришина. – СПб: Изд-во. ун-та, 2018. – 494 с.
15. Гуткина, Н. И. Личностная рефлексия в подростковом возрасте / Н. И. Гуткина. – М., 1983. – 223 с.
16. Дементий, Л. И. Ответственность как детерминанта социальных представлений об успехе и условиях его достижения / Л. И. Дементий. – Вестник ОмГУ, 2012. – 645 с.
17. Дергачева, О. Е. Автономия и самодетерминация в психологии мотивации / О. Е. Дергачева. – М: Смысл, 2012. – 121 с.
18. Деркач, А. А. Профессиональная субъектность как психолого-акмеологический феномен / А. А. Деркач. – М., 2015. – 212 с.
19. Доронцова, О. А. Анализ особенностей автономии в подростковом возрасте / О. А. Доронцова. – М., 2016. – 158 с.
20. Дорфман, Л. Я. Детерминированность и свобода человека / Д. А. Леонтьева. – М.: Смысл, 1997. – 155 с.
21. Иванова, Н. С. Эмоциональная сфера подростков с разным уровнем экзистенциальной исполненности / Н. С. Иванова. – Концепт. 2017. – 366 с.
22. Илларионова, Н. А. Исследование социальных представлений о свободе, ответственности и справедливости у подростков, склонных к агрессивному поведению / Н. А. Илларионова. – Новосибирск, 2017. – 644 с.
23. Илларионова, Н. А. Социальные представления о свободе и справедливости у подростков / Н. А. Илларионова. – М., 2017. – 667 с.
25. Каримов, А. В. Формирование социально-аксиологических представлений о свободе / А. В. Каримов. – М., 2012. – 250 с.
26. Кацера, А. А. Понимание саморегуляции в контексте психологии свободы / А. А. Кацера. – Донецк, 2018. – 369 с.

27. Климова, М. О. Взаимосвязь личностной беспомощности с контролем поведения у подростков / М. О. Климова. – М., 2017. – 323 с.
28. Клочко, В. Е. Самореализация личности: системный взгляд / В. Е. Клочко. – Томск: Издательство Томского университета, 1999. – 154 с.
29. Клыпа, О. В. Анализ проблемы эмоционального интеллекта современных подростков / О. В. Клыпа. – М., 2019. – 301 с.
30. Колесникова, В. И. Типологические особенности самодетерминации жизни / В. И. Колесникова. – Ученые записки Крымского федерального университета имени В. И. Вернадского. Социология. Педагогика. Психология, 2018. – 296 с.
32. Корнеева, С. А. Психологические особенности процессов саморегуляции у подростков с зависимым поведением / С. А. Корнеева. – Вопросы журналистики, педагогики, языкознания, 2015. – 164 с.
33. Кузьмина, Е. И. Диалектическое единство свободы и ответственности / Е. И. Кузьмина. – Мир образования – образование в мире, 2015. – 123 с.
34. Кузьмина, Е. И. Психология свободы. Теория и практика / Е. И. Кузьмина. – СПб: Питер, 2007. – 335 с.
35. Ларина, Г. Н. Влияние социальных представлений о свободе на нравственное самоопределение школьников / Г. Н. Ларина. – Электронный научный журнал Курского государственного университета, 2016. – 168 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Когнітивний показник контролю поведінки

Опитувальник «Стиль саморегуляції поведінки» В. І. Моросанової

Пропонуємо Вам низку висловлювань про особливості поведінки. Послідовно прочитавши кожен вислів, виберіть одну з чотирьох можливих відповідей: «Вірно», «Мабуть, вірно», «Мабуть, невірно», "Невірно". Не пропускайте жодного висловлювання. Пам'ятайте, що не може бути добрих чи поганих відповідей, оскільки це не випробування Ваших здібностей, а лише виявлення індивідуальних особливостей Вашої поведінки.

Опитувальник:

1. Свої плани на майбутнє люблю розробляти у найменших деталях.
2. Люблю усілякі пригоди, можу йти на ризик.
3. Намагаюся завжди приходити вчасно, але часто спізнююся.
4. Дотримуюсь девізу "Вислухай пораду, але зроби по-своєму".
5. Часто покладаюся на свої здібності орієнтуватися в процесі справи і не прагну заздалегідь уявити послідовність своїх дій.
6. Навколишні відзначають, що я недостатньо критичний до себе та своїх дій, але сам я це не завжди помічаю.
7. Напередодні контрольних або іспитів у мене з'являлося почуття, що не вистачило 1-2 днів для підготовки.
8. Щоб почуватися впевнено, необхідно знати, що чекає на тебе завтра.
9. Мені важко змусити себе щось переробляти, навіть якщо якість зробленого мене не влаштовує.

10. Не завжди помічаю свої помилки, частіше це роблять оточуючі мене люди.
11. Перехід на нову систему роботи не завдає мені особливих незручностей.
12. Мені важко відмовитися від ухваленого рішення навіть під впливом близьких мені людей.
13. Я не відношу себе до людей, життєвим принципом яких є — Сім разів відміряй, один раз відріж.
14. Не виношу, коли на мене опікуються і за мене щось вирішують.
15. Не люблю багато роздумувати про своє майбутнє.
16. У новому одязі часто почуваюся незручно.
17. Завжди заздалегідь планую свої витрати, не люблю робити незапланованих покупок.
18. Уникаю ризику, погано впораюся з несподіваними ситуаціями.
19. Моє ставлення до майбутнього часто змінюється: то будую райдужні плани, то майбутнє здається мені похмурим.
20. Завжди намагаюся продумати способи досягнення мети перед тим, як почну діяти.
21. Вважаю за краще зберігати незалежність навіть від близьких мені людей.
22. Мої плани на майбутнє зазвичай реалістичні, і я не люблю їх міняти.
23. У перші дні відпустки (канікул) при зміні життя завжди з'являється почуття дискомфорту.
24. При великому обсязі роботи неминуче страждає на якість результатів.
25. Люблю зміни в житті, зміну обстановки та способу життя.

26. Не завжди вчасно помічаю зміни обставин і через це зазнаю невдач.
27. Буває, що наполягаю на своєму, навіть коли не впевнений у своїй правоті.
28. Люблю дотримуватися заздалегідь запланованого на день плану.
29. Перш ніж з'ясувати стосунки, намагаюся уявити різні способи подолання конфлікту.
30. У разі невдачі завжди шукаю, що було зроблено неправильно.
31. Не люблю посвячувати когось у свої плани, рідко слідую чужим порадам.
32. Вважаю розумним принцип: спочатку треба вплутатися в бій, а потім шукати кошти для перемоги.
33. Люблю помріяти про майбутнє, але це радше фантазії, ніж реальність.
34. Намагаюся завжди враховувати думку товаришів про себе та свою роботу.
35. Якщо я зайнятий чимось важливим для себе, то можу працювати за будь-якої обстановки.
36. Чекаючи важливих подій прагну заздалегідь представити послідовність своїх дій у тому чи іншому розвитку ситуації.
37. Перш ніж взятися зачепило, мені не потрібно зібрати докладну інформацію про умови його виконання та супутні обставини.
38. Рідко відступаюсь від розпочатої справи.
39. Часто припускаю недбале ставлення до своїх зобов'язань у разі втоми та поганого самопочуття.
40. Якщо я вважаю, що має рацію, то мене мало хвилює думка оточуючих про мої дії.

41. Про мене кажуть, що я розкидаюся, не вмію відокремити головне від другорядного.
42. Не вмію та не люблю заздалегідь планувати свій бюджет.
43. Якщо в роботі не вдалося домогтися якості, що влаштовує мене, прагну переробити, навіть якщо оточуючим це не важливо.
44. Після вирішення конфліктної ситуації часто, перевіряю ще раз вжиті дії та результати.
45. Невимушено почуваюся в незнайомій компанії, нові люди мені зазвичай цікаві.
46. Зазвичай різко реагую на заперечення, намагаюся думати та робити все по-своєму.

Вольовий показник контролю поведінки

Методика "Шкала контролю за дією" Ю. Куля

Перед Вами 36 тверджень. Закінчіть їх за допомогою одного з двох запропонованих варіантів («а» або «б»), який більшою мірою характеризує Вашу звичайну поведінку, та підкресліть вибраний варіант відповіді.

1. Якщо я втратив цінну річ і після довгих пошуків так і не зміг її знайти:
 - а) я продовжую думати про зникнення, навіть якщо зайнятий іншими справами; б) незабаром я про це забуваю і поринаю в інші справи.
2. Якщо мені належить завершити якусь важку справу:
 - а) часто мені потрібно підштовхнути себе, щоби приступити до нього; б) я наважуюсь на це без вагань.
3. Якщо я вивчив нову цікаву гру:
 - а) вона мені досить швидко набридає, і мені хочеться зробити щось ще; б) я надовго занурююся у неї.
4. Якщо протягом кількох тижнів я працював над важливим завданням і не впорався з ним:
 - а) мине час, доки я не переживу цієї невдачі; б) я не надто довго думаю про це.
5. Якщо в мене з'явилося багато вільного часу:
 - а) я іноді не можу вирішити, чим мені зайнятися;
 - б) я, як правило, швидко знаходжу собі нову справу.
6. Якщо я роблю щось дуже важливе для мене:
 - а) я іноді охоче перемикаюся на інші відносини; б) я займаюся лише роботою.

7. Якщо у змаганнях мої результати виявляються нижчими, ніж у суперників:
- а) я незабаром перестаю думати про це;
 - б) це ще довго не виходить у мене із голови.
8. Якщо я стикаюся з дуже важкою проблемою:
- а) спочатку думаю: «чи можна її взагалі вирішити?»; б) я думаю: «почнемо діяти, а там побачимо».
9. Якщо я дивлюсь цікавий відеофільм:
- а) я настільки поглинений ним, що я не маю думки зробити перерву; б) я іноді охоче перериваюся і роблю щось інше.
10. Якщо я по неувважності впустив на підлогу новий прилад і спроби полагодити його ні до чого не привели:
- а) я швидко примиряюся з неминучим; б) мене ще довго не покидає прикрість.
11. Коли мені потрібно вирішити важке завдання:
- а) зазвичай я відразу приймаюся за неї;
 - б) я маю якийсь час подумати, перш ніж візьмуся за справу.
12. Якщо я довгий час займаюся цікавою справою (читаю, майструю щось та ін.):
- а) я іноді думаю, чи є сенс витратити на цей час;
 - б) я так занурений у роботу, що мало замислююся, як це потім використати.
13. Якщо я вкотре не застав цього будинку, з ким мав обговорити важливу справу:

- а) у мене це не виходить із голови, навіть якщо я займаюся чимось іншим;
- б) я не думаю про це доти, доки не буде можливість зустрічі.
14. Коли у мене випадає кілька годин вільного часу:
- а) я деякий час роздумую, що мені зробити в першу чергу; б) зазвичай я швидко вибираю собі заняття з багатьох інших.
15. Якщо я читаю цікаву статтю в газеті:
- а) я заглиблююсь у читання та дочитую її до кінця;
- б) часто я пробігаю очима інші статті, перш ніж дочитаю її.
16. Якщо мені продали дорогу, але неякісну річ, а в магазині її не беруть назад:
- а) це турбує мене, і я важко концентруюся на інших справах; б) я можу залишити це «на потім», зайнявшись іншими справами.
17. Якщо я маю зробити важливу роботу вдома:
- а) мені буває непросто налаштувати себе працювати; б) зазвичай я відразу приступаю до роботи.
18. Під час подорожі, яка мені дуже подобається, буває так, що:
- а) через деякий час у мене виникає бажання зайнятися чимось іншим; б) до кінця поїздки у мене не виникає навіть думки робити щось ще.
19. Якщо мою роботу оцінюють як зовсім незадовільну:
- а) я недовго засмучуюся з цього приводу;
- б) спочатку мені взагалі нічого не хочеться робити.
20. Коли я маю завершити відразу кілька важливих справ:
- а) я ретельно обмірковую, з чого найкраще розпочати; б) я одразу намічаю план і приступаю до його виконання.

21. Якщо я починаю розмовляти з будь-ким на цікаву тему:
- а) це виливається у поглиблену бесіду;
 - б) незабаром мені хочеться поговорити про щось інше.
22. Якщо я збився зі шляху і зірвав тим самим важливу зустріч:
- а) спочатку я погано розумію, що ж тепер робити;
 - б) я залишаю все як є і переключаюсь на інші справи.
23. Якщо я хочу зробити дві важливі для мене справи:
- а) я швидко беруся за одне з них і вже не думаю про інше; б) мені буває нелегко вибрати.
24. Якщо я займаюся чимось цікавим:
- а) іноді я шукаю можливість зайнятися чимось ще; б) можу займатися цим без кінця.
25. Якщо мені вкотре не вдається вирішити важливе завдання:
- а) у мене падає настрій та зникає бажання її вирішувати;
 - б) я незабаром забуваю про це і можу спокійно займатися чимось іншим.
26. Якщо я маю завершити щось важливе, але неприємне: а) зазвичай я відразу беруся за це;
- б) я відкладаю це доти, доки не «припре».
27. Якщо на вечірці я розмовляю на цікаву тему:
- а) я буваю надовго захоплений цією розмовою; б) за деякий час я охоче змінюю тему.
28. Якщо щось дуже засмучує мене:
- а) у мене немає бажання щось робити;

б) мені зазвичай буває легко відключитися від цього, зайнявшись чимось.

29. Якщо я маю завершити велику роботу:

а) іноді я довго роздумую, з чого почати; б) я одразу вирішую, з чого почати.

30. Якби я освоїв гру набагато краще за суперників:

а) я незабаром перестав грати; б) я хотів би продовжити гру.

31. Якщо в мене зривається кілька справ поспіль одного й того ж дня:

а) я іноді не знаю, за що мені хапатися;

б) я залишаюся діяльним, ніби нічого такого не відбувалося.

32. Якщо мені доведеться зайнятися досить нудною справою, яка вимагатиме багато часу:

а) зазвичай я відразу вмикаюся в роботу;

б) я маю «розгальмувати» себе, щоб приступити до нього.

33. Якщо я читаю щось цікаве:

а) для різноманітності я іноді переключаюся на щось інше; б) я можу довго читати.

34. Якщо я всі сили поклав на те, щоби добре виконати важливу роботу, але вона ніяк не клеїться:

а) я швидко змиряюся з цим і присвячую себе іншим справам; б) мені буває важко робити щось ще.

35. Якщо мені потрібно виконати обтяжливий обов'язок:

а) я легко зважуюсь на це;

б) мені треба зібратися з силами, щоби взятися за це.

36. Якщо я намагаюся вивчити щось нове та дуже цікаве:

а) я надовго поринаю в це;

б) невдовзі я охоче роблю перерву, щоб повернутися до інших справ.

Емоційний компонент контролю поведінки Опитувальник ЕМІН Д. В.
Люсіна

Вам пропонується заповнити опитувальник, що складається із 46 тверджень. Читайте уважно кожне твердження і вибирайте одну із запропонованих відповідей: Зовсім не згоден, Швидше не згоден, Швидше згоден, Повністю згоден Опитувальник

1. Я помічаю, коли близька людина переживає, навіть якщо вона намагається це приховати.
2. Якщо людина на мене ображається, я не знаю, як відновити з нею добрі стосунки
3. Мені легко здогадатися про почуття людини за виразом її обличчя
4. Я добре знаю, чим зайнятися, щоб покращити собі настрій
5. У мене зазвичай не вдається вплинути на емоційний стан свого співрозмовника
6. Коли я дратуюсь, то не можу стриматися, і говорю все, що думаю
7. Я добре розумію, чому мені подобаються чи не подобаються ті чи інші люди
8. Я не відразу помічаю, коли починаю злитися
9. Я вмію покращити настрій оточуючих
10. Якщо я захоплююсь розмовою, то говорю надто голосно і активно жестикулюю
11. Я розумію душевний стан деяких людей без слів
12. В екстремальній ситуації я не можу зусиллям волі взяти себе до рук
13. Я легко розумію міміку та жести інших людей

14. Коли я злюсь, я знаю, чому
15. Я знаю, як підбадьорити людину, яка перебуває у важкій ситуації
16. Навколишні вважають мене надто емоційною людиною
17. Я здатний заспокоїти близьких, коли вони перебувають у напруженому стані
18. Мені буває важко описати, що я відчуваю по відношенню до інших
19. Якщо я соромлюся при спілкуванні з незнайомими людьми, то можу це приховати
20. Дивлячись на людину, я легко можу зрозуміти її емоційний стан
21. Я контролюю вираз почуттів на своєму обличчі
22. Буває, що я не розумію, чому відчуваю те чи інше почуття
23. У критичних ситуаціях я вмію контролювати вираження своїх емоцій
24. Якщо треба, я можу роздратувати людину
25. Коли я відчуваю позитивні емоції, я знаю, як підтримати цей стан
26. Як правило, я розумію, яку емоцію відчуваю
27. Якщо співрозмовник намагається приховати свої емоції, я одразу відчуваю це
28. Я знаю як заспокоїтися, якщо я розлютився
29. Можна визначити, що відчуває людина, просто прислухаючись до звучання її голосу
30. Я не вмію керувати емоціями інших людей
31. Мені важко відрізнити відчуття провини від сорому
32. Я вмію точно вгадувати, що відчувають мої знайомі

33. Мені важко впоратися з поганим настроєм
34. Якщо уважно стежити за обличчям людини, можна зрозуміти, які емоції він приховує
35. Я не знаходжу слів, щоб описати свої почуття друзям
36. Мені вдається підтримати людей, які діляться зі мною своїми переживаннями
37. Я вмію контролювати свої емоції
38. Якщо мій співрозмовник починає дратуватись, я часом помічаю це надто пізно
39. За інтонаціями мого голосу легко здогадатися, що я відчуваю
40. Якщо близька людина плаче, я гублюся
41. Мені буває весело чи сумно без жодної причини
42. Мені важко передбачити зміну настрою у оточуючих мене людей
43. Я не вмію долати страх
44. Буває, що я хочу підтримати людину, а вона цього не відчуває, не розуміє
45. У мене бувають почуття, які я не можу точно визначити
46. Я не розумію, чому деякі люди на мене ображаються